

ÇOCUK GELİŞİMİ

Editörler

Prof. Dr. Neriman ARAL

Prof. Dr. Z. Fulya TEMEL

Copyright 2020 Hedef CS Yayıncılık ve Mühendislik

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Hedef CS Yayıncılık ve Mühendislik'e aittir. Hedef CS Yayıncılık ve Mühendislik'in izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı, elektronik, mekanik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Sayın Okuyucularımız, bandrolsüz yayınları satın almamanızı diliyoruz.

ISBN 978-605-9877-69-5

Çocuk Gelişimi

Editörler

Prof. Dr. Neriman ARAL, Prof. Dr. Z. Fulya TEMEL

Yazarlar

Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, Prof. Dr. Figen GÜRSOY, Prof. Dr. Neriman ARAL
Prof. Dr. Z. Fulya TEMEL, Doç. Dr. Arzu ÖZYÜREK, Doç. Dr. Şakire OCAK KARABAY,
Dr. Öğr. Üyesi Aygen ÇAKMAK, Dr. Öğr. Üyesi Canan YILDIZ ÇİÇEKLER,
Dr. Öğr. Üyesi Devlet ALAKOÇ PİRPIR, Dr. Öğr. Üyesi Haktan DEMİRCİOĞLU,
Dr. Öğr. Üyesi Handan DOĞAN, Dr. Öğr. Üyesi H. Merve İMİR, Dr. Öğr. Üyesi Hatice YALÇIN,
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAĞLAM, Dr. Öğr. Üyesi Nazan KAYTEZ,
Dr. Öğr. Gör. Semra ŞAHİN, Dr. Arş. Gör. K. Büşra KAYNAK EKİCİ, Öğr. Gör. Burçin AYSU
Öğr. Gör. Gül KADAN, Arş. Gör. Burak ALDIŞ, Bil. Uzm. Damla PEKTAŞ

Yayın Koordinatörleri

Uğur Hakkı CANBAZ

Buğra SARPHELLİ

Grafik Tasarım Sorumlusu

Başak CANBAZ AKKAYA

Grafik Uygulama

Elif HALAÇOĞLU

Organizasyon

Burcu SARPHELLİ

Yayım Hakkı @ Hedef CS Basın Yayın

Baskı

Matsa Basımevi

İvedik Organize Sanayi 558. Sokak No: 42 ANKARA

Tel.: (0312) 395 20 54

Baskı: Ankara - Ekim, 2020

HEDEF CS BASIN YAYIN

Müh. ve Dan. Hiz. Tic. A.Ş.

Aşağı Öveçler Mah. 1329. Cad. Karabay Apt. No:7/1

Çankaya / ANKARA

Tel.: 0312 433 23 63 - 0312 433 23 21 - Fax: 0312 482 23 21

Gsm Bilgi Hattı: 0541 433 23 21

info@hedefcs.com.tr

www.hedefcs.com.tr

SUNUŞ

Çocuk Gelişimi Kitap Seti, bugüne kadar yazılmış olan çocuk gelişimi kitaplarından farklı olarak, normal gelişim gösteren (tipik), özel gereksinimli (atipik) olan ve risk altında bulunan tüm çocukları (0-18 yaş) tüm yönleriyle ayrıntılı olarak ele almak ve alana katkı sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu setteki kitaplardan, çocuk gelişimi ve ilgili alanlarda eğitim alan öğrenciler başta olmak üzere, öğretmenler, akademisyenler, anne-babalar ve çocuk eğitimine gönül vermiş olan tüm bireylerin yararlanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda farklı üniversiteler ve kurumlarda görev yapan öğretim elemanları ile çocuk gelişimciler ve çocuk gelişim öğrencileri ile yayın sektöründeki kişiler bir araya gelerek geniş kapsamlı bir toplantı düzenlemiş ve alandaki eksikliklerin neler olduğuna ilişkin bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor dikkate alınarak alanın ihtiyaçları ile Çocuk Gelişimi Programları doğrultusunda Çocuk Gelişimi Kitap Setinde yer alabilecek kitap isimleri ile bu kitapların içerikleri taslak halinde oluşturulmuştur. Kitap isimlerinin belirlenmesinin ardından her bir kitap için editörler belirlenmiştir. Editörler kitaplarda yer alacak bölümler hakkında bir çalışma gerçekleştirerek bölümleri yazma konusunda destek alabilecek bölüm yazarlarını belirlemiştir. Editörler ve bölüm yazarlarının tümünün katılımlıyla gerçekleştirilen ikinci toplantıda ise kitapların içerikleri gözden geçirilmiş, her bir bölümde hangi konuların ele alınması gerektiğine ilişkin içerik hakkında görüş alışverişinde bulunulmuş ve yazım kuralları ile ilgili ortak kararlar alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda kitapların yazımında güncel bilgilere, yurtdışında yapılan çalışmalara, Türkiye örneklerine ve bazı kitaplarda da etkinlik örneklerine yer verilmiştir.

Çocuk Gelişimi Kitap Setinde yer alan kitaplar aşağıda sunulmuştur.

- Aile Eğitimi ve Katılımı
- Aile Yaşam Döngüsü
- Cinsel Gelişim ve Eğitim
- Çocuk Edebiyatı
- Çocuk Gelişimi
- Çocuk Hakları
- Çocuk ve Müzik
- Çocuk ve Oyun
- Çocuklarda Davranış Yönetimi
- Erken Müdahale
- Gelişim Kuramları
- Gelişim Psikolojisi
- Gelişimsel Destek Programları: Tanımlar ve Programlar
- Gelişimsel Destek Programları: Gelişim Alanlarına Göre Uygulama Örnekleri
- Gelişimsel Tanı ve Değerlendirme
- Özel Gereksinimli Çocuklar ve Eğitimleri: Özel Gereksinimli Çocuklar
- Özel Gereksinimli Çocuklar ve Eğitimleri: Özel Eğitim
- Sağlık Kuruluşlarında Çocuk
- Yaratıcılık Rehberi: Gelişimsel ve Eğitimsel Alanlarda Yaratıcılık

Uzun bir süreçte, oldukça yoğun akademik çalışma, özveri gerektiren Çocuk Gelişimi Kitap Setinin alana yeni bir bakış açısı getireceği, bir başvuru kaynağı olacağı ve daha da önemlisi gereksinimleri en iyi şekilde karşılayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda kitabın oluşturulmasında emeği geçen başta editörler olmak üzere Çocuk Gelişimi Kitap Seti'ndeki yol arkadaşları olan tüm öğretim elemanlarına, görüş ve önerileri ile bizleri yüreklendiren çocuk gelişimcilere ve Hedef Yayıncılıktaki tüm çalışanlara sonsuz teşekkür ederiz.

Çocuk Gelişimi Kitap Seti'nin herkese yararlı olması dileğimizle...

Prof. Dr. Z. Fulya TEMEL
Prof. Dr. Neriman ARAL
Prof. Dr. İsmihan ARTAN

SUNUŞ/ÇOCUK GELİŞİMİ

Doğum öncesi dönemden başlayarak yaşamın sonuna kadar devam eden bir süreç olan gelişim, geniş bir zamanı kapsadığı için pek çok görüş ve kuramın oluşmasında etkili olmuştur. İnsanın kapasitesini en üst düzeyde ortaya çıkarmasında ve böylece yaşam süreci içerisinde kendini gerçekleştirme şansını bulabilmesinde sağlıklı bir gelişim süreci belirleyici bir rol oynamaktadır. Çocuk gelişimi normal gelişim gösteren (tipik), özel gereksinimli (atipik), akut ve kronik hastalığı olan, korunmaya muhtaç, mülteci, sığınmacı, göçmen (riskli) 0-18 yaş grubu çocukların tüm gelişim alanları ile iletişim kurma ve öz bakım becerilerini kapsamaktadır. Çocukların içinde buldukları gelişim dönemlerinin ve bu dönemlerdeki özelliklerinin, her alandaki gelişmelerinde etkili olacak ilkelerin bilinmesi ve bu ilkelerin uygulanması; çocukların gelişim alanlarının sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine, çocuk ve aile için gelişimsel müdahale/destek/eğitim programlarının hazırlanmasına ve uygulanmasına, sağlıklı, mutlu, yaratıcı ve kendini gerçekleştirebilen bireyler yetiştirilmesine katkı sağlayabilecektir. Bu anlamda anne baba, çocuğun yakın çevresi, çocuğun gelişimine ve eğitimine yardımcı olan kişilerin, çocuk ile ilgili kurum ve kuruluşların çocuk gelişimi konusunda bilgi sahibi olmasının çok önemli olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle Çocuk Gelişimi kitabı gelişimsel tarama, değerlendirme ve tanılama ile tüm çocukların gelişimsel gereksinimlerini belirleyen, bu gereksinimler doğrultusunda bütüncül bir yaklaşım ile çocuk ve aile için gelişimsel müdahale/destek/eğitim planları hazırlayan, uygulayan, değerlendiren ve bunlarla ilgili hizmetler sunan ve gelişimsel izlem yapan; doğum öncesinden başlayarak bebeklik, ilk çocukluk (oyun çağı), orta çocukluk (okul dönemi) ve son çocukluk (ergenlik dönemi) dönemlerinde tüm çocuklara, ailelere, kurumlara, çocuk gelişimi alanında çalışan bireylere alan ile ilgili danışmanlık veren çocuk gelişimcilere ve çocuk gelişimci adaylarına katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca Çocuk Gelişimi kitabının etkili öğrenme ortamlarının oluşturulması, en kısa zamanda ve en üst düzeyde eğitimleri gerçekleştirebilmesi açısından öğretmen ve öğretmen adayları ile kendi gelişim sürecini öğrenmek isteyen tüm bireylere de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çocuk Gelişimi kitabında çocuk gelişimi doğum öncesinden itibaren ele alınmış ve her bir gelişim alanı ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. On dört bölümden oluşan Çocuk Gelişimi kitabında öncelikle çocuk gelişimine giriş yapılmış, sonrasında doğum öncesi ve doğum sonrası gelişim, beyin gelişimi, fiziksel gelişim, motor gelişim, duyuşsal gelişim, sosyal gelişim, dil gelişimi, bilişsel gelişim, duygusal gelişim, kişilik gelişimi, ahlak gelişimi ve cinsel gelişim bölümleri ele alınarak irdelenmiştir.

Kitabın her bir bölümü kısaca aşağıda açıklanmıştır:

Çocuk Gelişimine Giriş Bölümünde; gelişim ile ilgili temel kavramlar, tarihsel süreç içerisinde çocuğa bakış açısındaki değişimler, gelişim ilkeleri, gelişim süreçleri, dönemleri ve görevleri, gelişim alanları, çocuk gelişimi yaklaşımları ele alınmıştır.

Doğum Öncesi Gelişim Bölümünde; üreme sistemi, dölleme ve gebelik, doğum öncesi gelişim dönemleri, doğum öncesi gelişimi etkileyen etmenler, doğum öncesinde geçici organlar, doğum öncesi diğer gelişimsel özellikler ve doğum konuları ele alınarak irdelenmiştir.

Doğum Sonrası Gelişim Bölümünde; yenidoğan dönemi, yenidoğan refleksleri, duyuşlar, yenidoğanın değerlendirilmesi ve gözlemi ele alınmış, bebeklik dönemi, ilk çocukluk, orta çocukluk ve ergenlik (son çocukluk) dönemi üzerinde durulmuştur.

Beyin Gelişimi Bölümünde, beyin gelişiminin önemine, beynin temel yapısına, beyin loblarına, nörokonstrüktivist yaklaşıma, beyin gelişim dönemlerine yer verilmiştir.

Duyusal Gelişim Bölümünde; duyu gelişiminin tanımı ve önemi, duyu, duyu organları ve özellikleri, duyu arası algı, duyu gelişimine beyin gelişiminin etkisi, uyarıcı eksikliği, duyu gelişiminin değerlendirilmesi ve desteklenmesi üzerinde durulmuştur.

Fiziksel Gelişim Bölümünde; fiziksel gelişiminin tanımı ve önemi, fiziksel gelişim dönemleri, fiziksel gelişimi etkileyen faktörler, fiziksel gelişimin değerlendirilmesi, fiziksel gelişimin desteklenmesi açıklanmıştır.

Motor Gelişim Bölümünde; motor gelişimin tanımı ve önemi, motor gelişimin tarihçesi, motor gelişimin ilkeleri, motor gelişimle ilgili kavramlar, motor gelişim alanları, motor becerilerin sınıflandırılması, motor gelişimi etkileyen faktörler, motor gelişim dönemleri, hareket eğitimi ve spor konuları ele alınmıştır.

Bilişsel Gelişim Bölümünde, bilişsel gelişimin tanımı ve önemi, bilişsel gelişimle ilgili kavramlar, bilişsel gelişim kuramları, beyin ve bilişsel gelişim ele alınmıştır.

Dil Gelişimi Bölümünde; dilin tanımı ve önemi, dil edinim kuramları, dilin bileşenleri, dil gelişim dönemleri, dil gelişimini etkileyen etmenler, iki dillilik konularına yer verilmiştir.

Sosyal Gelişim Bölümünde; sosyal gelişimin tanımı ve önemi, sosyal gelişimle ilgili temel kavramlar, sosyal gelişimle ilgili kuramlar, sosyal gelişimi etkileyen etmenler, sosyal gelişim dönemleri, sosyal gelişimin desteklenmesi konularına vurgu yapılmıştır.

Duyusal Gelişim Bölümünde; duygunun tanımı, duyu dilinin ortaya çıkması, duyu gelişim kuramları, duygusal gelişimin temelleri, mizaç, empati, bebeklikten çocukluğa duyguları ifade etme, ergenlik döneminde duyguları ifade etme, duygusal gelişimin desteklenmesi açıklanmıştır.

Kişilik Gelişimi Bölümünde; kişilik gelişimiyle ilgili temel kavramlar, kişilik gelişimi kuramları konularına yer verilmiştir.

Ahlak Gelişimi Bölümünde; ahlak kavramının tanımı ve önemi, ahlak gelişimiyle ilgili kavramlar, ahlak gelişimini etkileyen faktörler, ahlak gelişim dönemleri, ahlak gelişimi kuramları, kuramcılarının ahlak gelişimi görüşleri, çocukların ahlak eğitimi ebeveynlerin rolü, ahlak gelişimini desteklemeye yönelik öneriler konuları ele alınarak açıklanmıştır.

Cinsel Gelişim Bölümünde; cinsellik ve cinsel gelişim, cinsel gelişimi etkileyen faktörler, cinsel gelişimle ilgili kuramlar, çocuklarda cinsel gelişim dönemleri, cinsiyet kalıp yargıları ve cinsiyet rolleri, cinsiyet kalıp yargısı olmayan çocuklar yetiştirme, cinsel eğitim konularına yer verilmiştir.

Çocuk Gelişim kitabının gelişimden vazgeçmeyen tüm bireylere yararlı olması dileğiyle...

Prof. Dr. Neriman ARAL
Prof. Dr. Z. Fulya TEMEL

Hedefe yalnız çocukları yetiştirmekle ulaşamayız! Çocuklar geleceğindir.

Çocuklar geleceği yapacak adamlardır.

Mustafa Kemal ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

ÇOCUK GELİŞİMİNE GİRİŞ

Dr. Öğr. Gör. Semra ŞAHİN

GİRİŞ	16
GELİŞİMLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	16
GELİŞİMİN TEMEL İLKELERİ	17
GELİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	19
Kalıtım	19
Çevresel Faktörler	20
Hormonlar	22
GELİŞİM ALANLARI	22
Beyin Gelişimi	23
Duyu Gelişimi	23
Fiziksel Büyüme ve Motor Gelişim	23
Bilişsel Gelişim	24
Dil Gelişimi	25
Sosyal Gelişim	26
Duygusal Gelişim	26
Kişilik Gelişimi	26
Ahlak Gelişimi	27
Cinsel Gelişim	27
GELİŞİM DÖNEMLERİ	27
GELİŞİM KURAMLARI	28
SONUÇ	30
KAYNAKLAR	31

BÖLÜM 2

DOĞUM ÖNCESİ GELİŞİM

Doç. Dr. Arzu ÖZYÜREK

GİRİŞ	34
ÜREME SİSTEMİ	34
Kadın Üreme Sistemi	34
Erkek Üreme Sistemi	37
DÖLLENME VE GEBELİK	38
DOĞUM ÖNCESİ GELİŞİM DÖNEMLERİ	40
Germinal Dönem	41
Embriyonik Dönem	42
Fetal Dönem	44
DOĞUM ÖNCESİNDE GEÇİCİ ORGANLAR	45
Plasenta ve Göbek Kordonu	45
Amnion Kesesi ve Amnion Sıvısı	47
DOĞUM ÖNCESİ GELİŞİM	47
DOĞUM ÖNCESİ GELİŞİMİ ETKİLEYEN ETMENLER	47
Genetik Etmenler	47
Çevresel Etmenler	48
DOĞUM ÖNCESİ DİĞER GELİŞİMSEL ÖZELLİKLER	50

Beyin Gelişimi	50
Duyuların Gelişimi.....	51
Motor Gelişim	51
Psiko-Sosyal Gelişim	52
DOĞUM	52
SONUÇ.....	53
KAYNAKLAR.....	54
GÖRSEL KAYNAKLAR	55

BÖLÜM 3

DOĞUM SONRASI GELİŞİM

Prof. Dr. Figen GÜRİSOY - Öğr. Gör. Burçin AYSU

GİRİŞ	58
DOĞUM SONRASI GELİŞİM.....	58
YENİDOĞAN DÖNEMİ (NEONATAL DÖNEM).....	58
Yenidoğan Refleksleri.....	60
Duyular	62
Yenidoğanın Değerlendirilmesi ve Gözlemi.....	62
BEBEKLIK DÖNEMİ.....	64
İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ	66
ORTA ÇOCUKLUK DÖNEMİ.....	68
ERGENLİK (SON ÇOCUKLUK) DÖNEMİ	69
SONUÇ.....	71
KAYNAKLAR.....	72
GÖRSEL KAYNAKLAR	72

BÖLÜM 4

BEYİN GELİŞİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Handan DOĞAN

GİRİŞ	74
BEYİN GELİŞİMİ.....	74
BEYİNİN TEMEL YAPISI	75
Beynin Fonksiyonları	77
Nöronların Gelişimi	78
Myelinizasyon	79
Sinaps.....	79
BEYİN LOBLARI.....	80
Frontal Lob.....	81
Motor korteks	81
Prefrontal Korteks	81
Broca Alanı	81
Temporal Lob	81
Parietal Lob	82
Oksipital Lob	82
Limbik Sistem.....	82
Baskın Hemisfer Kavramı	84
NÖROKONSTRÜKTÜVİST YAKLAŞIM.....	84
BEYİN GELİŞİM DÖNEMLERİ	86
Doğum Öncesi Gelişim.....	87

Yenidoğan Dönemi.....	88
Bebeklik ve İlk Çocukluk Döneminde Beyin Gelişimi	89
Orta Çocukluk ve Ergenlik Döneminde Beyin Gelişimi.....	90
SONUÇ.....	91
KAYNAKLAR.....	92
GÖRSEL KAYNAKLAR.....	92

BÖLÜM 5

DUYUSAL GELİŞİM

Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN - Arş. Gör. Burak ALDIŞ

GİRİŞ.....	94
DUYUSAL GELİŞİM	94
DUYU	94
DUYU ORGANLARI, İŞLEVLERİ VE ÖZELLİKLERİ	95
Görme Duyusu – Göz.....	95
Derinlik algısı.....	96
Örüntü algısı.....	96
Nesne algısı	96
Görsel-motor koordinasyon gelişimi	97
İşitme Duyusu – Kulak.....	97
Koku Duyusu – Burun.....	98
Dokunma Duyusu – Deri	99
Tat Duyusu – Dil	99
DUYULAR ARASI ALGI	100
DUYU GELİŞİMİNE BEYİN GELİŞİMİNİN ETKİSİ	100
UYARAN EKSİKLİĞİ	101
DUYULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE DESTEKLENMESİ.....	102
Duyu Bütünleme.....	102
Duyuların Desteklenmesi	103
SONUÇ.....	108
KAYNAKLAR.....	109
GÖRSEL KAYNAKLAR.....	109

BÖLÜM 6

FİZİKSEL GELİŞİM

Dr. Öğr. Üyesi Devlet ALAKOÇ PİRPIR - Dr. Öğr. Üyesi Canan YILDIZ ÇİÇEKLER

GİRİŞ.....	112
FİZİKSEL GELİŞİM	112
FİZİKSEL GELİŞİM DÖNEMLERİ.....	112
Doğum Öncesi Dönemde Fiziksel Gelişim	113
Doğum Sonrası Dönemde Fiziksel Gelişim	116
Yenidoğan dönemi	116
Bebeklik dönemi.....	121
İlk çocukluk dönemi	123
Orta çocukluk dönemi	124
Ergenlik (Son çocukluk) dönemi	125
FİZİKSEL GELİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	127
Doğum Öncesi Faktörler	127
Doğum Sırası Etmenler	132

Doğum Sonrası Etmenler	132
FİZİKSEL GELİŞİMİN DEĞERLENDİRİLMESİ	135
FİZİKSEL GELİŞİMİN DESTEKLENMESİ	136
SONUÇ	137
KAYNAKLAR	138
GÖRSEL KAYNAKLAR	139

BÖLÜM 7

MOTOR GELİŞİM

Dr. Öğr. Üyesi Nazan KAYTEZ

GİRİŞ	142
MOTOR GELİŞİM	142
MOTOR GELİŞİMİN TANIMI VE ÖNEMİ	143
MOTOR GELİŞİMİN TARİHÇESİ	144
MOTOR GELİŞİMİN İLKELERİ	144
MOTOR GELİŞİMLE İLGİLİ KAVRAMLAR	146
MOTOR GELİŞİM ALANLARI	147
MOTOR BECERİLERİN SINIFLANDIRILMASI	149
MOTOR GELİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	151
Doğum Öncesinde Motor Gelişimi Etkileyen Faktörler	151
Doğum Sırasında Motor Gelişimi Etkileyen Faktörler	152
Doğum Sonrasında Motor Gelişimi Etkileyen Faktörler	152
MOTOR GELİŞİM DÖNEMLERİ	156
Refleksif Hareketler Dönemi	158
İlkel Hareketler Dönemi	160
Temel Hareketler Dönemi	162
Spor Hareketleri Dönemi	164
HAREKET EĞİTİMİ VE SPOR	166
SONUÇ	168
KAYNAKLAR	169
GÖRSEL KAYNAKLAR	170

BÖLÜM 8

BİLİŞSEL GELİŞİM

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAĞLAM

GİRİŞ	172
BİLİŞSEL GELİŞİM	172
BİLİŞSEL GELİŞİMLE İLGİLİ KAVRAMLAR	173
Dikkat	173
Bellek	174
Düşünme	174
Problem Çözme	174
Zeka	175
Üstbilis	176
Yaratıcılık	176
Algı	177
Algılama süreci	179
Algılamayı etkileyen etmenler	181
Algı gelişimi	182

BİLİŞSEL GELİŞİM KURAMLARI	183
Piaget'in Bilişsel Gelişim Kuramı ve Dönemleri	183
Vygotsky'nin Bilişsel Gelişim Kuramı.....	188
Bruner ve Bilişsel Gelişim Kuramı	189
Çoklu Zeka Kuramı	190
Bilgi İşlem Kuramı	192
BEYİN VE BİLİŞSEL GELİŞİM.....	193
SONUÇ.....	195
KAYNAKLAR.....	197

BÖLÜM 9

DİL GELİŞİMİ

Prof. Dr. Z. Fulya TEMEL - Dr. Arş. Gör. K. Büşra KAYNAK EKİCİ

Dr. Öğr. Üyesi H. Merve İMİR

GİRİŞ.....	200
DİL	200
DİL EDİNİM KURAMLARI.....	202
Davranışçı Yaklaşım ve Skinner	202
Psikodilbilimsel Yaklaşım ve Chomsky.....	203
Piaget ve Dil Edinimi	204
Vygotsky ve Dil Edinimi	205
Bruner ve Dil Edinimi	206
DİLİN BİLEŞENLERİ	206
Ses Bilgisi (Fonoloji)	207
Türkçe ediniminde ses bilgisi (Fonoloji).....	207
Biçim Bilgisi (Morfoloji).....	207
Türkçe ediniminde biçim bilgisi (Morfoloji)	209
Söz Dizimi (Sentaks)	212
Türkçe ediniminde söz dizimi (Sentaks).....	212
Anlam Bilgisi (Semantik)	214
Türkçe ediniminde anlam bilgisi (Semantik).....	215
Kullanım Bilgisi (Pragmatik)	216
Türkçe ediniminde kullanım bilgisi (Pragmatik).....	217
DİL GELİŞİM DÖNEMLERİ.....	217
Farklılaşmış Ağlamalar Evresi	218
Gııldama Evresi.....	218
Babıldama Evresi.....	218
Marjinal babıldama	219
Düzenli (Kanonik) babıldama:	219
Kontrollü-Çeşitlendirilmiş babıldama:.....	219
Tek Sözcük Dönemi	219
Telgrafik Konuşma Dönemi	220
Gramere Uygun Konuşma Dönemi	221
DİL GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN ETMENLER	223
İKİDİLLİLİK.....	224
Temel Tanımlar.....	225
İkidilliği Açıklayan Bilişsel Kuramlar	226
Denge kuramı:	227

Buz dağı kuramı:.....	227
Eşik kuramı:.....	228
Erken Yaşlarda İkidillilik.....	229
SONUÇ.....	230
KAYNAKLAR.....	231

BÖLÜM 10

SOSYAL GELİŞİM

Prof. Dr. Neriman ARAL - Öğr. Gör. Gül KADAN

GİRİŞ.....	236
SOSYAL GELİŞİM.....	236
SOSYAL GELİŞİMLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	237
Sosyal Beceri	237
Benlik	237
Sosyalleşme ve Sosyalleştirme.....	238
Sosyal Olgunluk.....	238
Sosyal Yeterlilik	238
Sosyal Uyum.....	239
Kültür	239
Kişilik.....	239
SOSYAL GELİŞİMLE İLGİLİ KURAMLAR.....	240
Etholojik Kuram.....	240
Psikoanalitik Kuram.....	243
Psikososyal Gelişim Kuramı	244
Sosyal- Bilişsel Kuram.....	246
Ekolojik Kuram	247
SOSYAL GELİŞİMİ ETKİLEYEN ETMENLER	248
Kültür	248
Aile.....	248
Oyun	250
Okul.....	251
Kitle İletişim Araçları	252
SOSYAL GELİŞİM DÖNEMLERİ.....	253
Bebeklik Dönemi.....	253
İlk Çocukluk Dönemi	254
Orta Çocukluk Dönemi.....	255
Ergenlik (Son Çocukluk) Dönemi	256
SOSYAL GELİŞİMİN DESTEKLENMESİ.....	257
SONUÇ.....	259
KAYNAKLAR.....	260
GÖRSEL KAYNAKLAR.....	262

BÖLÜM 11

DUYGUSAL GELİŞİM

Dr. Öğr. Üyesi Aygen ÇAKMAK - Bil. Uzm. Damla PEKTAŞ

GİRİŞ.....	264
DUYGUNUN TANIMI	264
DUYGU DİLİNİN ORTAYA ÇIKMASI.....	264
DUYGUSAL GELİŞİM KURAMLARI	266

Freud'un Psikoanalitik Kuramı.....	266
Erikson'un Psikososyal Kuramı	268
Etolojik Kuram.....	270
DUYGUSAL GELİŞİMİN TEMELLERİ	271
Bağlanma	271
Bowlby'nin Bağlanma Kuramı	272
Mary Ainsworth ve Yabancı Durumu Deneyi	274
MİZAÇ	275
EMPATİ	277
BEBEKLİKTEN ÇOCUKLUĞA DUYGULARI İFADE ETME	278
ERGENLİK DÖNEMİNDE DUYGULARI İFADE ETME	285
DUYGUSAL GELİŞİMİN DESTEKLENMESİ	287
SONUÇ	289
KAYNAKLAR	290

BÖLÜM 12

KİŞİLİK GELİŞİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Haktan DEMİRCİOĞLU

GİRİŞ	292
KİŞİLİK GELİŞİMİ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	293
KİŞİLİK GELİŞİM KURAMLARI	294
Psikoseksüel Kişilik Gelişim Kuramı	294
Psikososyal Gelişim Kuramı	298
Benlik Kuramı.....	303
İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı.....	306
Transaksiyonel Analiz ve Gelişimsel Kuram.....	309
SONUÇ	312
KAYNAKLAR	313

BÖLÜM 13

AHLAK GELİŞİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Hatice YALÇIN

GİRİŞ	316
AHLAK KAVRAMININ TANIMI VE ÖNEMİ	317
AHLAK GELİŞİMİYLE İLGİLİ KAVRAMLAR	319
AHLAK GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	321
AHLAK GELİŞİMİ DÖNEMLERİ	322
Bebeklik ve İlk Çocukluk Dönemi	323
Orta Çocukluk Dönemi.....	324
Ergenlik (Son Çocukluk) Dönemi.....	324
AHLAK GELİŞİMİ KURAMLARI	325
Bilişsel Gelişim Kuramının Ahlak Kavramına Yaklaşımı.....	325
Psikanalitik Kuramının Ahlak Kavramına Yaklaşımı	326
Sosyal Öğrenme Kuramının Ahlak Kavramına Yaklaşımı.....	326
Davranışçı Gelişim Kuramının Ahlak Kavramına Yaklaşımı	327
KURAMCILARIN AHLAK GELİŞİMİ GÖRÜŞLERİ	328
Piaget'in Ahlak Gelişimi Kuramı	328
Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramı.....	330
Dewey'in Ahlak Gelişimi Kuramı	334

Carol Gilligan'ın Ahlak Gelişimi Kuramı	335
Havinghurst'in Ahlak Gelişimi Kuramı	336
Coles'in Ahlak Gelişimi Kuramı.....	337
Turiel'in Ahlak Gelişimi Kuramı	338
Bandura'nın Ahlak Gelişimi Kuramı.....	339
Freud'un Ahlak Gelişimi Kuramı.....	341
ÇOCUKLARIN AHLAK EĞİTİMİNDE EBEVEYNLERİN ROLÜ.....	342
AHLAK GELİŞİMİNİ DESTEKLEMeye YÖNELİK ÖNERİLER.....	343
SONUÇ.....	345
KAYNAKLAR.....	346
GÖRSEL KAYNAKLAR	348

BÖLÜM 14

CİNSEL GELİŞİM

Doç. Dr. Şakire OCAK KARABAY

GİRİŞ	350
CİNSELLİK VE CİNSEL GELİŞİM	350
CİNSEL GELİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	351
Biyolojik Faktörler	351
Genetik Faktörler	352
Kültürel Etkiler	353
CİNSEL GELİŞİM İLE İLGİLİ KURAMLAR.....	353
Evrimsel Kuram	353
Psikoseksüel Kişilik Gelişim Kuramı	354
Bilişsel Gelişimsel Kuramı.....	357
Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı.....	358
Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı	359
Bütüncül Kuram	360
ÇOCUKLARDA CİNSEL GELİŞİM DÖNEMLERİ.....	362
Doğum Öncesi Dönem.....	362
Bebeklik Döneminde Cinsel Gelişim	364
Çocukluk Döneminde Cinsel Gelişim	365
Ergenlik Döneminde Cinsel Gelişim	370
CİNSİYET KALIP YARGILARI VE CİNSİYET ROLLERİ	372
Cinsiyet	373
Toplumsal Cinsiyet	373
Cinsiyet Kimliği.....	374
Cinsiyet Rol Kimliği.....	377
CİNSİYET KALIP YARGISI OLMAYAN ÇOCUKLAR YETİŞTİRME.....	379
CİNSEL EĞİTİM.....	380
SONUÇ.....	382
KAYNAKLAR.....	383
GÖRSEL KAYNAKLAR	383
YAZAR ÖZGEÇMİŞLERİ.....	384

Dr. Öğr. Üyesi Hatice YALÇIN
KTO Karatay Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Yüksekokulu
Çocuk Gelişimi Bölümü

*Bir ülkenin geleceği ve ilerlemesi sağlam kalelere, güzel binalara ve milli gelirine değil,
o insanların ahlâki değerlerine bağlıdır.*

Martin Luther King

GİRİŞ

İnsanların doğumundan ölümüne kadar olan her dönemde ailede, okulda, iş ve sosyal ortamlarda ahlaki bir gelişim söz konusudur. Ahlak ile ilgili değerler, çocukluk dönemlerinden itibaren aile ortamında gelişmeye başlar ve bu süreç hayat boyunca devam eder. Aileden sonra ahlaki değerlerin kazanıldığı en önemli faktör, insan hayatının büyük bir bölümünü oluşturan okul ortamıdır. Ergenlik sonrasında kişilik ve ahlaki yargılar büyük ölçüde belirgin hale gelmiş olur ve bu değer yargıları aileyi, iş hayatını ve toplumu etkiler.

Ahlak gelişimi çok erken yaşlarda, çocuğun yakın çevresindeki ilk ilişkileri sonucu başlar. Çevreden gelen tepkilerle belirlenen davranışlara ilişkin ilk izlenimler ve bilgiler giderek ahlaki davranışlara ve ahlak kurallarına temel olur. Bu nedenle çocuğun içinde yetiştiği, kendisine model oluşturan yakın çevresindeki kişilerin tutum ve davranışları ahlak gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Çocuklar, içinde buldukları çevrenin kuralları ve toplum yaşamının inceliklerini, kendilerinin olduğu kadar diğer bireylerin de çıkarlarını, hak ve özgürlüklerini zaman içinde öğrenir. Aşağıdaki örnek olayda da görüldüğü gibi çocuk büyüdükçe, diğer bireylerin duygularını ve toplum kurallarını anlama başlar.

ÖRNEK OLAY

Üç yaşındaki Özge, birlikte oynadıkları Ayşe'nin elindeki oyuncak bebeği kavradı. Ayşe elindeki oyuncak bebeği sıkıca tutarak *"Bebeğimi geri ver, o benim"* diye bağırdı.

Özge'nin annesi eğildi ve *"Ayşe ağlamak üzere, o oyuncak bebeği uzakta yaşayan teyzesi hediye etmiş ve o bebeğini çok seviyor. Onu çok üzdün. Haydi Ayşe'ye bebeğini geri verelim"* diyerek kızına açıklama yaptı.

Anne, oyuncak bebeği yumuşak şekilde Özge'nin elinden alıp Ayşe'ye geri verdi. Bir an için Özge incinmiş göründü, ama az sonra Legolarıyla oynamaya dalıp olayı unuttu. Özge, birkaç dakika sonra Ayşe'ye döndü ve *"Bak bu legolarla ev yapıyorum, sen de mavi olanları almak ister misin?"* diyerek cömertçe öneride bulundu. *"Paylaşabiliriz"* dedi.

Yıllar geçti, Özge on iki yaşına geldiğinde sağlık koşulları kötü olan, yangın ve yıkılma tehlikesi altındaki bir evde yalnız yaşayan bir kadının ağır hasta olarak hastaneye kaldırılmasıyla ilgili gazete haberi okudu. *"Zavallı kadın tek başına ne hale gelmiş"* diye bağırdı. *"Komşuları ve akrabaları nerede? Neden hastalığıyla ve eviyle ilgilenmediler? Evi tamir etseler ve biraz ilgilenseler tek başına bu kadar ağır hastalanmazdı"* dedi. Ardından okulunda bir yardım kampanyası başlattı. Okul arkadaşları ve aileleriyle birlikte yalnız yaşayan hasta ve yaşlı kadın için gerekli ihtiyaçları sağlamak için çalışmalarına başladı.

Erken çocukluk döneminde henüz hakların ve duyguların farkında olmayan Özge, on iki yaşına geldiğinde uzun bir yol almıştı ve benlik farkındalığı gibi kazanımları elde edip ahlaki özellikler geliştirmişti.

Örnek olayda da görüldüğü gibi çocuğun karşılaştığı durumlar karşısında nasıl davranacağına, büyük ölçüde çocuğa sağlanan sosyal öğrenme yaşantıları ve örnek olarak gördüğü modeller ile kazandığı ahlaki değerleri etkili olmaktadır. Her toplumun kendine özgü ahlak kuralları vardır. Ancak sevgi, yardımlaşma, doğruluk, dürüstlük, insan severlik, acıma gibi duygular her toplumda geçerlidir. Her birey, küçük yaştan başlayarak içinde büyüdüğü toplumun ahlak kurallarına göre iyi ve doğru sayılan davranışları yapmayı veya yapmamayı

öğrenir. Bunların ayrıntılı bir şekilde ele alınarak incelenmesi önemli olduğu için bölümde ahlak gelişimi ele alınarak irdelenmiştir. Bölümde; öncelikle ahlak gelişimi tanımları verilmiş daha sonra ahlak gelişimini etkileyen faktörler, ahlak gelişim dönemlerinin özellikleri, ahlak gelişiminin dönemleri, gelişim kuramlarının ahlak kavramına yaklaşımı, Piaget, Kohlberg, Dewey, Gilligan, Havinghurst, Cales, Turiel ve Bandura'nın ahlak gelişimi görüşleri ile ebeveynin çocukların ahlak gelişimine etkileri ve rolleri de ele alınmış, ahlak gelişimini desteklemeye yönelik eğitimcilere ve ebeveynlere öneriler sunulmuştur.

AHLAK KAVRAMININ TANIMI VE ÖNEMİ

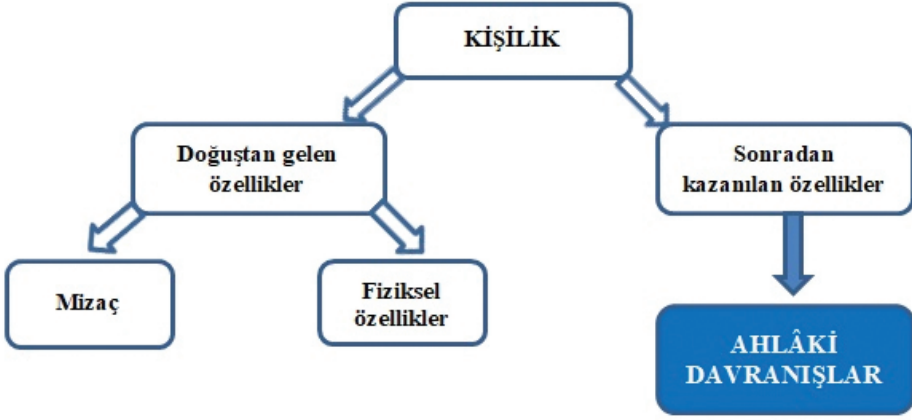
Ahlak; toplumda nasıl davranılması gerektiğinin farkında olunması ve bireyin kendince neyin “iyi” ya da “doğru” olduğunu tanımlamasıdır. Doğruyla yanlışın farkına varmak, buna göre hareket etmek, erdemli davranışlarla onur duygusunu yaşamak ve insanın, davranışları için suçluluk veya utanç duyma yeteneği anlamlarına da gelmektedir. Ahlaki yapı, toplum içerisinde ayıplanan, kötü denilen, ötekileştirmeye neden olan davranış şekilleri olarak açıklanabilir (Becer, 2017).

Ahlakın kazanılması, aynı zamanda toplumsallaşmanın da gerçekleşmesi anlamına gelir. İyi ve doğru davranışları içeren, insanların uymakla sorumlu oldukları davranışlar ve kurallar da ahlak kavramı kapsamına girmektedir. Yapılan davranışın doğru ya da yanlışlığı kişiden kişiye ve toplumdaki topluma değişebilir. Ahlakla ilgili genel bir yargının, iyi ve kötünün ne olduğu konusunda herkesin ortak bir görüşü olmamasına rağmen, ahlak ilkelerinin değişmeyen mutlak değerler olduğu anlayışı da kabul görmektedir (Gümüş, 2015).

Bir grupta ya da belirli bir çevrede kabul edilen ortak davranış kurallarının tümü olarak değerlendirilen ahlak, ‘iyi davranış’ ya da ‘iyi davranış kurallarının öğretilmesi’ anlamını da içermektedir (Karakavak ve Çırak, 2006). Bu bağlamda haklar, görevler ve sorumluluklarla ilgili evrenselleştirilebilir hükümlerin ahlak kapsamına girdiği söylenebilir. Ahlaki yargılar farklı insanların iddialarının, görev, hak ve sorumluluklarının birbiriyle zıtlaştığı durumlarda ne yapılması gerektiğini anlatır (Çinemre, 2012).

Psikanalitik bakış açısına göre ahlak kavramı “ahlaki davranış” olarak tanımlanmaktadır. Ahlak bir toplumun kuralları, değerleri ve gelenekleridir. Bilişsel gelişimcilere göre ahlak tüm insanlık için belli evrensel ilkelerle eş anlamlıdır. Etkileşimsel bakış açısına göre ise ahlak; bir kişinin diğer kişilerle etkili ilişkiler içine girebilmek için geliştirdiği değerler, standartlar, inançlar ve ilkelerdir (Aral vd., 2000; Baran, 2011).

Örnek olayda Özge, on iki yaşına geldiğinde ahlak ve kişilikle ilgili kazanımlar elde edip ahlaki özellikler geliştirmişti. Ahlak kavramı sadece davranışlarla sınırlandırılmaz, ahlaki düşünme ve bilinç süreçlerini de içerir (Fleming, 2005). Ahlak ve değerler sistemi toplumun düzeni için vardır (Kenneth, 2013). Ahlak değerlerinin kazanılması çocuğun ruhsal olarak gelişmesi, kişiliğinin oluşumu ve bilişsel gelişimiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu nedenle kişiliğinin temellerinin atıldığı ilk altı-yedi yıl bu özellikler içselleşir, sonraki dönemlerde daha da pekişerek özümser (Öztürk, 2011). Kişilik; çocuğun tüm ilgileri, tutumları, yetenekleri, konuşma tarzı, dış görünüşü ve çevresine uyum biçimidir (Yazgan İnanç vd., 2007). Çocuğun ahlak gelişim sürecinde kişilik özellikleri, çocuğun davranışlarını önemli ölçüde etkiler. Kişilik, doğuştan gelen mizaç ve fiziksel özelliklerle ilişkilidir. Sonradan kazanılan özellikler de ahlaki davranışları etkiler. Şekil 13.1’de çocuğun ahlak gelişim süreci özetlenmiştir.

Şekil 13.1: Çocuğun Ahlak Gelişim Süreci

Ahlak bütün toplumu ayakta tutan temel değerler sistemidir. Ahlaki değerlerin olmaması, sosyal birliği ortadan kaldırır. Sosyal birlikteliğin olmaması durumunda değerler sistemi de olmayacaktır. Herkesin kendi çıkarları uğruna uğraştığı ve başkalarını düşünmediği bir toplumda sosyal hayat, ekonomi, sanat ve diğer tüm kurumlar olmayacaktır. Toplumlar uyulacak kurallar konusunda ortak bir anlayışa varmadıkça, huzur içinde ve işbirliği halinde yaşayamazlar (Akbaş, 2008).

Kohlberg'e göre çocukların benmerkezcilikten kurtulmadan ahlaki düşüncelerini geliştirmeleri zordur ve ahlaki yargı gelişiminin temelini empati oluşturmaktadır. Gander ve Gardiner (2015), ahlaki gelişimin üç temel boyutunu açıklamaktadır:

Bilişsel ahlaki yargı: Çocuk bir durumda yapılmaması gereken doğru olan durumda düşünür. Örneğin, hırsızlık doğru mudur veya yanlış mıdır? Bu boyutun temeli bilişsel gelişim ile ilgilidir çünkü kavram öğrenme, akıl yürütme, inandığı değerler gibi durumlar bilişsel gelişimle ilişkilidir.

Davranışsal ahlaki davranış: Çocuk ahlaki akıl yürüterek tutarlı veya tutarsız biçimlerde davranabilir. Örneğin; hırsızlığın yanlış olduğunu bile bile çalar, suç işler.

Duygusal ahlaki duygular: Çocuğun neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin duyguları vardır ve bu duygular da düşüncelerine ve davranışlarına yansır. Örneğin, hırsızlık yapar ve kendini kötü hisseder (Durdu, 2013).

İyi veya kötü, doğru veya yanlış olarak değerlendirilen davranışların hepsi birlikte Ahlakı oluşturur. Her kültürün kendine göre ahlaki davranışları vardır. Her insan, küçük yaştan itibaren içinde büyüdüğü kültürün ahlak ilkelerine göre kötü ve yanlış sayılan davranışları yapmamayı iyi ve doğru sayılan davranışları da yapmayı öğrenir. Ahlaki gelişim küçük yaşlardan itibaren toplumca beğenilen iyi ve doğru davranışların öğrenerek yapılmasını içerdiğinden çevreden gelen tepkilerle belirlenen davranışlara ilişkin ilk izlenim ve bilgiler, giderek daha ahlaki davranışlara ve ahlak kurallarına temel olacaktır. Bu nedenle çocuğa öncelikle iyi davranışın neden iyi, kötü davranışın da neden kötü olarak nitelendirildiğini açıklamak gerekir (Aktaş, 2014; Gander ve Gardiner, 2015; Karaca, 2002; San Bayhan ve Artan, 2004).

Çocuklar vicdan ve değer yargılarıyla dünyaya gelmediğinden çocuğun ahlak duygularını kendi kendine geliştirmesi beklenemez. Her toplumda aileden aileye bakım ve yetiştirme yöntemleri farklı olmakla birlikte, belli bir toplum içinde bunlar, bazı ortak özellikler taşır ve toplumun bu ortak özellikleri, çocuğun ahlak gelişimini etkiler (İlbars, 2009).

Çocuklar ilk önce neyin iyi, neyin kötü olduğunu görmelidirler. Grup aktivitelerine katılıp toplumun beklentilerini de öğrenmelidirler. En önemlisi de çocuğun iyi ve doğru davranışlarda bulunmak, kötü ve yanlış davranışlardan kaçınmak için bir istek duyması gerekir. İyi davranışında memnuluk, kötü davranışında olumsuz tepki göstermek, ahlaki gelişimi açısından değerlidir. İstenen yönde hareket etmesi için, toplumun onayını almalıdır (Yalçın, 2010).

Başarılı bir ahlaki gelişimin bireyin paylaşma, yardımlaşmaya, özverili davranmaya, başkalarına karşı hoşgörülü olmaya ve toplumsal kurallara uymaya istekli olmasıyla ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Ahlaki gelişimle birlikte kişinin toplumun kuralları ve gelenekleri çerçevesinde kendisini denetleyebilmesi beklenir (Özyürek ve Tezel Şahin, 2015).

AHLAK GELİŞİMİYLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Ahlak gelişiminin daha iyi anlaşılabilmesi için ahlak gelişim ile ilgili kavramların ele alınması önemlidir. Bu kavramların tanımlanması ve aralarındaki farklılıkların bilinmesi, ahlak gelişimiyle ilgili kuram ve bilgilerin daha net anlaşılmasını sağlar.

Ahlak gelişimi, çocuğun toplumsallaşma süreci içinde neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda bir bilinç geliştirmesi ve kendi davranışlarını bu doğrultuda gerçekleştirmesine rehberlik eden ilkeleri benimseme sürecidir.

Ahlaki düzey, bireyin belli bir zamanda sahip olduğu Ahlaki inançlarına ilişkin incelikli düşünce ve davranışlarıdır.

Ahlaki yönelim, bireyin bir zaman diliminde veya her zaman baskın olan Ahlaki inancıdır.

Ahlaki yargı, doğru ve yanlışın Ahlaki inanca göre değerlendirilmesidir.

Ahlaki gerekçelendirme ise Ahlaki inançlara dayalı olarak yapılan bilişsel etkinliklerdir.

Ahlaki olgunluk, bireyin Ahlaki gelişiminde ulaştığı en üst ahlak düzeyidir

Aile Ahlakı, aile içerisinde uyulması beklenen davranış kurallarıdır. Aile toplumun temeli olduğundan aileyi oluşturan bireylerin aile kurumuna saygı duymaları, ahlaki davranış ve uygulamalara önem vermeleri gerekir. Ahlaki değerler dil öğrenmek gibi küçük yaşlarda kazanıldığından aile ahlakının önemi çocuğun tüm gelişim alanlarını etkiler.

Ahlak eğitimi, iyi Ahlaklı olmakla ilgili bilgi, inanç, tutum ve davranış becerisini kazandırma; iyi olmayı, nezaketi, yardımseverliği vefayı kısaca Ahlaklı olmayı öğretme çalışmalarıdır. Ahlaki durumlar içeren örnek olaylar sunularak tartışmalar yaptırılıp, onların daha üst düzeylerde Ahlaki yargı göstermeleri yolunda fırsatlar verilmesi, seçim yapma ve karar verme yeteneklerinin geliştirilmesi ve bunun yaşam boyu süren bir özellik olduğuna dikkat çekilmesidir.

Etik, Ahlaksal olayın özünü ve temellerini araştıran bilimdir. İnsanın kişisel ve toplumsal yaşamdaki Ahlaksal davranışlarıyla ilgili sorunları ele alıp inceleyen felsefe dalıdır.

Etik değerler toplumun güven ve beklentisine uygun olarak hareket edilebilmesidir. Etik değerler toplumsal düzeni kazanabilmek için kamu hizmeti yapanların dikkat etmesi gereken ilkelere dir.

Değer, bireylere önemli olan ve olmayan durum ve davranışların tercih edilmesini ve yaşamda öncelikli konuları belirten; bireylerin düşünce, tutum ve eylemlerinde doğruluk, bireysellik, hoşgörü, saygı, vefa, yardımlaşma gibi kültürel öğelerdir. Değerlerin eğitiminde bireyin kendine, çevreye ve mülkiyete saygı göstermesi, sorumlu, dürüst, güvenilir, şefkatli, kibar, yardımsever, disiplinli, azimli, tutumlu, sadık, cesur ve iş Ahlakına sahip olması önemsenir.

Töre, toplumda uygulanan ahlak, inanç, gelenek ve görenekleri kapsar.

Törel davranış, toplumun töresine uygun davranışları içerir. Çocuklar, törel davranışlara doğuştan sahip değildir. Çocuk doğuştan tamamen iyi ya da tamamen kötü değildir. Çocuğun nasıl bir birey olacağı doğumdan sonraki yaşantılarına bağlıdır. Çocuğun gelişiminde olumlu ya da olumsuz yaşantılarının etkileri, törel davranışlarının değişmesine yol açabilir.

Törel gelişim, toplumun uygun göreceği bir biçimde davranışların düzenlenmesidir.

Örf, adet, gelenek ve görenek, toplumda uzun bir süre uygulanarak gelişen ve gelecekselleşen, yaygın ve güncel olarak uygulanan davranışlar adet olarak tanımlanır. Daha üst düzeyde, güçlü değerler içeren normlara ise örf adı verilir. Toplumda kuşaktan kuşağa iletilen kültürel alışkanlıklar, bilgiler ve davranışlar, gelenek ve görenek olarak adlandırılır. Adet ve görenekler gelenek değildir.

Vicdan, insan davranışlarının iyiliğini, kötülüğünü, doğruluğunu, yanlışlığını, haklılığını, haksızlığını içsel olarak yargılama gücüdür. Bu güçle birey, davranışları konusunda bir karara varır, bu karara göre kendisini ödüllendirir ya da cezalandırır.

Özgecilik, insanın kendisinden önce başkalarının iyiliğini, yararını düşünüp onlara yardımcı olması, başkalarından karşılık beklemeden onların iyiliği için uğraşması ve bu davranışları yaparken, bunun başkalarına zarar verip vermeyeceğini, onların üzülmeyeceğini düşünmesidir. Çocuk bencillikten kurtuldukça "özgeci" olmaya başlar. Çocuk, dokuz-on yaşlarına ulaştıktan sonra kendi kendini eleştirebilecek bir olgunluk düzeyine ulaşır.

Onur, kişinin kendi varlığına, kendi kişiliğine karşı beslediği saygıdır.

Şeref ise insanı insan yapan iç değerdir. Bu kavramlar aynı zamanda yüreklilikle elde edilmiş olumlu nitelendirilebilecek ün olarak da değerlendirilir. Toplumun ortak Ahlak değerleri olan çalışkanlık, duygusal akıl, adalet, yardımseverlik, merhamet gibi değerlere bağlılık erdem olarak nitelendirilir. Erdem Ahlaki olarak iyi sayılan ve iyi Ahlaklı oluşun temeli olarak değerlendirilen olumlu özellikler ya da kalitedir.

Bencillik, başkalarını umursamadan işlerin kendi yararına, çıkarına yönelik olmasını isteme ve bu tutumu yaşam tarzı hâline getirmedir. Bencil davranışlar en çok üç-altı yaşlarda görülür. Bu çağda çocuk, iyilik ve kötülük düşüncesine sahip olmadığından yalancılığın ve hırsızlığın kötü bir şey olduğunu bilmez. Bu dönemde çocuk benmerkezcidir, kendini dünyanın merkezi gibi görür çünkü bu dönemde diğerlerinin düşünce yapısını anlayamaz.

Huy, insanın yaratılış ve ruh özelliklerinin bütünü olup, davranış tarzı olarak tanımlanabilir. Her insanın kendine özgü bir manevi yapısı vardır ve bu belli bir davranış tarzı oluşturur.

Öykünme, kelime anlamı taklit etmedir. Başkalarının davranışlarını model olarak benimseme ve tekrarlama (Akbaş, 2008; Aral vd., 2000; Baran, 2011; Kenneth, 2013; Köylü, 2006; San Bayhan ve Artan, 2004; TDK, 2015; Yalçın, 2010; Yeşilyaprak, 2017).

AHLAK GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ahlak gelişimi, kişilik gelişiminin önemli bir parçasıdır. Kişilik gelişiminde önemli olan faktörler, ahlak gelişiminde de etkilidir. Ahlak gelişiminde söz konusu olan gelişmeler, büyük ölçüde benlik kavramının gelişimini sağlayan etmenlerdir. Temel özgüvenin oluşması, özdeşleşme süreci, cinsiyete uygun davranmayı öğrenme, yeterlik duygusunun gelişimi, çocuğa değer verilmesi, iletişim, ebeveyn tutum ve davranışları, çocuğun zekasının belli düzeye ulaşması, yaş, eğitim, sosyo-ekonomik düzey gibi faktörler ahlak gelişiminde etkilidir. Konuşma ile neden-sonuç ilişkilerini kavraması, muhakeme yeteneğiyle birleştirdiği yüksek düzeyde ahlak yargıları, zaman içinde hızla gelişmektedir (Gough, 2001).

İyi davranışların çocukta gelişmesi için yapılan övgüler ya da ödül, ahlak gelişiminde olumlu sonuçlar vermektedir. Okul çağındaki çocukların kötü ve yanlış davranışlarının kaynağı, çoğunlukla ahlak kurallarını bilmemekten ve kendilerinden ne beklendiğini kavrayamamaktan ileri gelir. Ayrıca çocuklar, oyun arkadaşlarının beklentilerini yerine getirmek için de bazen kötü davranışları yaparlar çünkü grubun kendilerinden istedikleri, çocuklar için ailenin istediklerinden daha baskın gelmektedir.

Büyüdükçe kazanılan alışkanlıklar gibi, ahlak davranışları da çevredeki insanlardan öğrenilmektedir. Sosyal çevrenin ahlak gelişiminde etkisi büyüktür. Çocuğun içinde bulunduğu sosyal çevrenin (aile, okul, arkadaş) toplumun özelliklerine uyması gerekir. Ahlaki davranışları, sosyoekonomik durum da etkiler. Bazı sosyoekonomik düzey içindeki aileler çocuklarına kavga etmenin kötü bir davranış olduğunu öğretirken, başka bir sosyoekonomik düzey içinde bulunan anne babalar ise çocuklarına gerekirse haklarını yumrukla ve kavgayla almalarını öğütlerler. Ahlak bilgisi ile ahlak davranışı arasındaki farklar, çocuğun kişisel ve sosyal uyumunun sağlıklı olması için bir tehlike oluşturur. Çocuklardaki ahlak bilgisi ile davranışları arasındaki farkların bazı nedenleri olabilir. Örneğin çocuklar ne yapmaları, hangi kurallara uymaları konusunda şaşırabilirler; sınırlılık gibi bazı duygusal faktörlerin etkisiyle kötü davranışlarda bulunabilirler ya da dürtüsel faktörler çocuğu etkiler. Çocuk bir sınavda kopya çekebilir, çünkü anne babası onun sınavlarda başarılı olmasını beklemektedir (Köylü, 2006; San Bayhan ve Artan, 2004; Temel ve Aksoy, 2001).

Çocuk büyüdükçe çevresel faktörler değişir ve genişler. Ailenin etkisi azalırken arkadaş çevresi, okul, öğretmen, kültür ve sosyal yapı gibi diğer psiko-sosyal değişkenlerin etkisi artar. Bu faktörler çocuğun ahlak anlayışını şekillendirir. Ahlak gelişiminde anne babaların çocuk yetiştirme tutumları, onların nasıl bir kişiliğe sahip olacağını belirlemede önemli bir yere sahiptir. Aile tutumları çocuğun duygu, düşünce ve davranışlarında ahlaki açıdan tutarlı ve bütünlük sağlayan bir yapı oluşturur ve ahlak gelişimini şekillendiren en önemli faktörlerdendir (Özdemir vd., 2012).

On iki yaşındaki pek çok çocuk, anne babalarından çok yaşlılarıyla zaman geçirmeyi tercih eder. On dört yaşında dış görünüşle yoğun şekilde ilgilenir, akran grubu ile bir kimlik geliştirir, anne baba ile ilgili olumsuz düşünceler geliştirir ve anne babadan duygusal olarak uzaklaşır. On yedi yaşına gelinceye kadar, bireysel kimlik geliştirir ve kişiliğiyle ilgili kararlar almaya gayret eder, kendine daha çok güvenir ve daha büyük bir duygusal denge sergiler. Orta öğretim okullarında ergen, inançlar, değerler ve tutumlar açısından şimdiye dek karşılaştığından daha büyük ve daha karmaşık gruplarla tanışır. Sonuçta, ergen kendisine öğretilen ahlaki değerleri sorgulamaya başlar. Arkadaşları tarafından kabul edilmeyi çok önemser, takdir ve onaylanmayı her şeyin üzerinde tutar ve akranlarının tüm davranışlarında etkisi fazlalır (Clouse, 1992).

Çocuğun yaşı ve çevresindeki dindarlık davranışlarının tanımı da ahlak davranışlarını etkiler. Dini inançlar insanlara nasıl davranmaları gerektiği konusunda kapsamlı bir rota çizer. Dini felsefede yoksula yardım etmek, adil olmak gibi davranışlar ahlaki davranışlar olarak görülür. Aynı şekilde bu davranışlar, toplumsal statü bakımından yükselten davranışlar olarak değerlendirilir (Eren, 2007).

Çocuğun yaşadığı ortamın kültürü de ahlak davranışlarını etkiler. Ahlak ve kültür doğrudan ilişkilidir ve ahlaki değerler kültürel özellikleri ve değerleri, kültürel değerler de ahlak davranışlarını etkiler. Şekil 13.2'de ahlak davranışlarını ve gelişimini etkileyen faktörler özetlenmiştir.

Şekil 13.2: Ahlak Gelişimini Etkileyen Faktörler

AHLAK GELİŞİMİ DÖNEMLERİ

Ahlak davranışlarının kazanımı sürecinde ailesel değerler, dini değerler, işyeri-toplum ve ulusal değerler, insani değerler ve evrensel değerler kazanılır. Bireyler değeri öncelikle bilişsel olarak öğrenir, daha sonra duygusal olarak öğrenir. En sonda davranışsal olarak öğrenir ve davranışlar zamanla tutarlı hale gelir (UNESCO, 2002).

Altı yaşında çocuk iyi ile kötüyü ayırt edemez. Genellikle iyilik ve kötülük hakkındaki anlayışları sınırlıdır. Çevresindekilerin hangi davranışına izin verip öveceklerini, hangilerini yasaklayıp cezalandıracaklarını bilse de nedenini anlayamaz.

Yedi yaşındaki çocuk genelleme yapabilecek kadar Ahlaki gelişim gösterebilir. Çevresindeki insanların da haklarının, isteklerinin ve ihtiyaçlarının olduğunu düşünerek hareket edebilir.

Sekiz yaşındaki çocuk iyi ve kötü davranışla ilgili genel kavramları anlar.

Dokuz-on iki yaşları arasında çocuk haklara saygı göstererek dürüst ve adil davranışlar gösterme konusunda duyarlılığa sahip olur, başkalarının çıkarlarına saygı ve hassasiyet gösterebilir (San Bayhan ve Artan, 2004).

Çocukların temel gelişimsel dönemlerine göre ahlak gelişimi özelliklerinde farklılıklar vardır.

Bebeklik ve İlk Çocukluk Dönemi

Çocuklar erken yıllardan itibaren sosyalleşir ve kendilerinden beklenen toplumsal değerleri, tutum ve davranışları edinmeye başlar (Neslitürk, 2014). Bu dönemde çocuklar ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin davranışlarını taklit ederler ve onları model olarak alırlar. Ebeveynlerin ve öğretmenlerin model olan davranışları ve çocuklara karşı tutumları çocuklar için en önemli bilgi kaynakları arasındadır (Yalçın, 2010).

Erken yaşlardan başlayarak çocuklar farklı toplumsal alanlar arasında ayırım yapabilirler ve ahlaki değerleri geleneksel ve kişisel değerlerden ayırabilirler (Thompson, 2011). Eğitim kurumlarında erken yıllardan itibaren diğer çocukların çalışmalarına saygı duyma ve istedikleri nesneyi elde edene kadar bekleme öğretilir. Bu tutum çocuğun değişimini, uyumunu, sosyal hayatının başlangıcını ve ahlak anlayışının temelini temsil etmektedir (Kopnina, 2013). İlk çocukluk döneminde üç yaşındaki çocuklar yanlış ve yalanı birbirinden doğru bir şekilde ayırabilmektedir. Yalanın anlamı konusunda ilk çocukluk döneminden itibaren yüksek farkındalık bulunduğu yönelik çalışmalar vardır (Peterson ve Siegal, 2002).

Bebekler onsekiz-yirmi dört aylar arasında işbirliği yapmaya, paylaşmaya, yardımlaşmaya ve bu arada diğer insanların duygularına empati kurarak karşılık vermeye başlarlar (San Bayhan ve Artan, 2004). İki yaşındaki çocuk kendinin ve dış dünyanın varlığını algılamaya başlar, çevresindeki diğer çocukların farkına varır ve sosyalleşmeye başlar. Üç yaşındaki çocukta işbirliği duygusu gelişmeye başlar. Aile içinde geçerli olan bazı kuralları, yavaş yavaş paylaşmayı, isteklerinin yerine getirilmesi için sabırlı olmayı öğrenmeye başlar. Hatta kendisine yakın yaşlardaki çocuklarla birlikte olabilmek için bazı fedakarlıklar da yapabilir (Şen, 2008). Dört yaşındaki çocukta işbirliği becerisi ile diğer kişilere uygun davranışlar başlar. Beş yaşındaki çocukta yardımsever ve paylaşımcı bir tutum gelişir (Oktay, 2000). Altı yaşındaki çocuk çevresinde yaşanan üzüntü ve sevince ortak olur. Birini üzgün ya da hasta görse ona sevgiyle yaklaşır ve sıkıntılarını paylaşır (Oğuzkan ve Oral, 1996). Sosyal gelişim özelliklerini içeren bu davranışlar, gelecekteki ahlaki davranışların temelini oluşturur.

İlk çocukluk döneminde çocuklara hangi değerlerin nasıl aktarılması gerektiğine yönelik dünyada ve Türkiye’de çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Araştırmacılar, erken dönemden itibaren çocuklara saygı duyma, bekleme, sabır, çekilme, disiplin, doğru ve yanlış ayırt etme, dürüstlük, başkalarını incitmeme, karşılıklı yardım ve paylaşma, nazik olma, dost edinme, merhamet, özkontrol aşırı tüketim gibi konularda ahlak eğitimi verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Kenneth, 2013; Kopnina, 2013; Neslitürk, 2014; Rewell ve Arthur, 2007; Sheridan vd., 2010; Thompson, 2011).

Orta Çocukluk Dönemi

Orta çocukluk dönemi olan okul dönemindeki çocuklar soyut ilke ve değerleri kavrama yeteneklerine sahip olduğundan dürüst olma, yalan söylememe, yardımseverlik, nezaket gibi değerleri önemsemeye başlarlar. Örneğin; bulduğu cüzdanı sahibine geri veren bir çocuğun davranışının doğru ve dürüst bir davranış olduğunun söylenip takdir edilmesi; cüzdan sahibinin parasını bulmasaydı neler olabileceğinin konuşulup başkalarının eşyalarını almama konusunda verilen nasihatlerden daha etkilidir. Olumlu davranışı övmeye çocuklarda istendik davranışların pekişmesini sağlar (Öztürk, 2011).

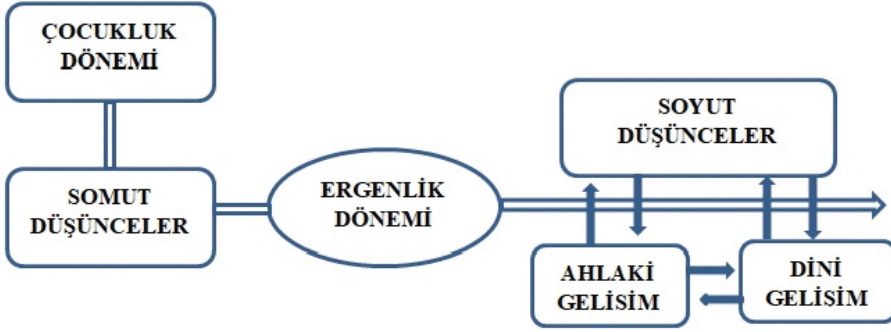
Okul dönemindeki çocuğun önemli gördüğü konularda ailesi bir başvuru kaynağıdır. Aile, çocuğun sadece ihtiyaçlarının karşılandığı bir ortam olmayıp, çocuğun hayata bakış açısının ve olayları değerlendirme tarzının da şekillendirildiği bir ortamdır. Dolayısıyla ailenin tutumları ve tepkileri çocuk için en değerli rol modelidir. Ailedekilerin olaylara ve durumlara verdikleri tepkiler, çocuğun Ahlak anlayışının çerçevesini çizer. Ayrıca okuldaki arkadaşları ve öğretmenlerinin tepkileri ve geri bildirimleri de çocuk için önemli hale gelir ve Ahlaki davranışlarında etkili olur (Koç, 2004).

Ergenlik (Son Çocukluk) Dönemi

Ergenlere yaklaşımdaki en büyük zorluk gelişim süreçlerinin aynı anda başlamaması ve her ergende farklı sürelerde başlayıp devam etmesidir. Bu nedenle aynı yaştaki ergenler arasında gelişim basamakları açısından fark olduğu gibi, aynı ergenin bir yıl içindeki ahlaki gelişim süreci de farklı olabilir (Derman, 2008).

Ergenlik dönemi, toplumsal değerlerin varlığının farkına varıldığı dönemdir. Bu dönemde değer yargılarının, toplumdaki kurallara bağlı kalınarak yapılıp yapılmayacağı düşünceleri oluşur. Ergenlik döneminde cömertlik, merhamet, hoşgörü, iyilik gibi sosyal alanlardaki ahlaki davranışlar önemli hale gelir. Sosyalleşmeyle birlikte ergende, “hak ve adalet” fikri de egemen olmaya başlar; haksızlık yapan ve eşit davranmayan kimselere karşı sert tepki verirler. Ancak ergenliğin ilk yıllarında görülen bu tepkilerin şiddeti, ergenliğin sonlarına doğru azalır. Bilişsel açıdan soyut işlemlere dayanan ahlaki kabullerin kavranıp benimsenmesiyle birlikte dini gelişim özelliklerinde de artış gözlenir. Ergenlik döneminde çevrenin ergenden ahlaklı davranış beklentileri ön plana çıkar. Bu açıdan gelişim dönemleri içerisinde ahlak konularında en hassas dönemin ergenliğin ilk yılları olduğu söylenebilir (Durdu, 2013; Karakavak -Çırak, 2006; Özdemir vd., 2012; Yalçın, 2010).

Okul dönemindeki somut düşünceler ergenlik döneminde olgunlaşıp değişir. Bu dönemde kavramları kullanarak yeni kavramlar ve düşünceler üretebilme yeteneği, yaratıcı ve üretici düşünme biçimi gelişir. Bununla birlikte soyut düşünceler, ahlaki ve dini düşüncelerin gelişiminin temelini oluşturur. Şekil 13.3’de ergenlik döneminde ahlak gelişimi özetlenmiştir.

Şekil 13.3: Ergenlik Döneminde Ahlak Gelişimi

Ergenlik döneminde ahlak gelişimi ve kişilik gelişimi benzer şekilde gelişir. Kendini doğru değerlendirebilme, dengeli ve sürekli benlik duygusu kazanabilmesi gibi önemli bazı faktörler ergenin, dini olgunluk ve moral gücü açısından uyumlu bir kişilik geliştirebilmesinde önemlidir. Ergen, ahlak kurallarını cezadan korktuğu için değil, zorunlu olarak uyulması gerekli kurallar olarak gördüğü için uygular. Böylece ergende, alışkanlığa dayanan dış disiplinin tersine bir iç disiplin eğilimi meydana gelir. Ergen, anne-babasının ahlaki davranışlarını eleştirir, sevgi ve saygı duyduğu yetişkinlerin söz ve davranışlarındaki uyuma dikkat eder. Ahlak gelişiminde ergenlik boyunca sürekli gelişme gözlenir (Derman, 2008; Kenneth, 2013).

AHLAK GELİŞİMİ KURAMLARI

Ahlak ve ahlak gelişimi konusunda birçok bilim adamı görüş bildirmişlerdir. Rousseau çocukların doğuştan saf ve temiz olduklarını belirterek onları ahlak açısından kötü yapının toplum olduğunu iddia etmektedir. Rousseau'ya göre kötülüklerin kaynağı eşitsizlik ve adaletsiz paylaşımır. Bireylerin yetenekleri ve bakış açıları aynı değildir. Çocuk gelişimine uygun büyütülmeli, aşırı kurallar ve aşırı bilgilendirme olmamalıdır. John Locke çocuğuna ahlak açısından nötr olduğunu savunmuştur. Teolog St. Augustine çocukların günahkar olduğunu ve yetişkin müdahalesinin ilk yıllarda başlaması gerektiğini belirtmiştir (Aral vd., 2000; San Bayhan ve Artan, 2004). Hristiyan eğitiminde Godin, ahlak anlayışının gelişimi konusunda bir ilgi odağı oluşturmuştur. Godin, ilk ergenlikte genci, Hz. İsa'yı tarihi bir figür olarak gören; orta-ergenlikte Tanrı inancına sahip olan; son-ergenlikte ise ahlaklı olmak isteyen, Tanrı'nın rızasını kazanmayı değil de O'nu hoşnut etmeyi dileyen biri olarak görmektedir (Clouse, 1992).

Ahlak gelişimi konusundaki kuramsal yaklaşımların çeşitliliği genişlemiş ve ele alınan ahlaksal konular artmıştır. Ahlak gelişimi alanında literatürde yer alan bilgiler çoğunlukla Piaget, Kohlberg ve daha sonra geliştirilen kuramlara dayanmaktadır. Gilligan ve Havinghurst gibi kuramcılar ahlak gelişimine katkıları sınırlı olarak alan yazında yer almaktadır.

Bilişsel Gelişim Kuramının Ahlak Kavramına Yaklaşımı

Ahlak gelişimini bilişsel açıdan ele alan kuramcılar ahlak gelişimini, farklılıklarla birbirini izleyen evreler olarak kabul etmişlerdir. Bu kuramlar, ahlak gelişimini bireyin bilişsel gelişimiyle birlikte ele alır. Çocuğun getirdiği ahlaki yargı, sosyal çevreyle etkileşimi sonucu doğar

ve bilişsel unsurları içerir. Bilişsel yapı karmaşık hale geldikçe ahlaki tutum da değişir. Dewey, Piaget ve Kohlberg ahlaki gelişimi bilişsel açıdan ele alan kuramcılardır (Ahmetoğlu, 2009).

Piaget, çocukların ahlak gelişimini anlayabilmek için, çocukların davranışlarını gözlemlemiş ve bilişsel gelişim kuramını geliştirmiştir. Çocuklarla oyun oynarken oyunlardaki kurallar hakkında sorular sormuş, eşitlik, yalan, adalet, cezalandırma ve hırsızlık ile ilgili yaşamdan örnek hikayeler anlatıp bunlar hakkında düşüncelerini almıştır. Piaget'ye göre çocuğun bilişsel ve kişilik gelişimi yetişkininkinden nasıl farklıysa ahlak gelişimi de aynı şekilde farklılık göstermektedir. Bu kuram farklı bilim alanlarındaki uzmanlar tarafından günümüzde de halâ ilgi görmektedir (Çam vd., 2012). Piaget'nin geliştirdiği bilişsel gelişim kuramının temelinde, küçük çocukları dinlemenin önemi vurgulanmakta ve çocukları dinlemenin bir bakımdan etiği olarak kavramsallaştırıldığı çerçeve vardır (Fleming, 2005; Gander ve Gardiner, 2015). Vygotsky özellikle bilişsel gelişim ve dil gelişimi ile ilgilenmiştir. İnsanlar topluluk içinde iletişim kurarken semboller, işaretler, kelimeler gibi psikolojik araçlar kullanırlar (Yeşilyaprak, 2017).

Psikanalitik Kuramın Ahlak Kavramına Yaklaşımı

Psikanalitik kuram, ahlakın çocuğun vicdan gelişimine bağlı olarak geliştiğini öne süren ve ahlak gelişiminin bir bireyin gelişimindeki önemini ele alan ilk kuram olmuştur. Jean Piaget de ahlaksal öğeleri kavramlara dayandırarak bireyin gelişiminde ahlaki incelemiştir. Bu iki temel kuramda Freud anne baba ilişkileri, duygular ve suçluluk; Piaget ise biliş, adalet ve akran ilişkileri gibi temel konulara değinmiştir (Çam vd., 2012).

Freud, ahlak ve kişilik gelişimini duygusal ve güdüsel bir süreç olarak ele almış ve id-e-go-süperego ilişkilerindeki denge kavramına bağlamıştır. Freud, ahlaki davranışı motive eden psikodinamik faktörlere dikkat çekmiş, bilinç dışının rolüne odaklanmış ve kişiliğin temel özelliğine ait yapının anlaşılması ve değiştirilmesi için gerekli ilk terapötik yöntemleri geliştirmiştir. Ahlak gelişimi için en önemli dönemin üç yaşlarına rastlayan oedipal dönem olduğunu ve bu dönemin beş yaş civarında sonlandığını öne sürmüştür. Freud'a göre çocuklar önce kötü kavramını öğrenirler, iki yaşında olumsuz kavramlar oluşmaya başlar. Altı yaşında ise bu kavramlar daha net şekilde kazanılır. Erikson'a göre ahlak gelişimi, yetişkinliğin ilk dönemlerine kadar devam eder (Özyürek ve Tezel Şahin, 2015). Süperegonun gelişimi ise dört-altı yaşları arasındaki dönemde oluşur. Süperego, altı-on bir yaşları arasında kazanılmaya devam eder ve benlik kontrol mekanizması haline gelir. Oedipus-elektra kavramlarından gelişen süperegonun ahlaki kontrol ettiği görüşü, yeterli kanıt olmadığı için günümüzde bazı araştırmacılar tarafından kabul görmemektedir (Ahmetoğlu, 2009). Freud için çocuk ile ana baba ilişkileri önemlidir. Ayrıca Freud, çocuğun ihtiyaçlarının karşılanmasının, ana-baba çocuk arasında oluşan güvenin ahlak gelişimi üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır (Berk, 2013; Çam vd., 2012).

Sosyal Öğrenme Kuramının Ahlak Kavramına Yaklaşımı

Sosyal öğrenme kavramı, günümüzde eğitim, eğitim psikolojisi, ahlak gelişimi, değerler eğitimi gibi alanlarda dikkate alınan bir kavramdır. Sosyal öğrenme kuramına göre öğrenmenin olabilmesi için bir başka insana ihtiyaç vardır. Diğer insanları izleyerek öğrenmeyi kapsayan bu kurama göre başkalarının bilinçli şekilde gözlemlenmesiyle ahlaki davranışlar öğrenilebilir (Gürel, 2014). Sosyal öğrenme kuramı, bilişsel öğrenme kuramı ile analitik davranışçı kuramın birleştirilmesiyle oluşmuştur. İnançlar, beklentiler, yorumlar sosyal yaşıntıları etkilediği gibi ahlak davranışlarını da etkilemektedir.

Sosyal öğrenme, başkalarını seyrederek çevreden öğrenme olarak tanımlanabilir. Yetişkinler genellikle birbirlerinden öğrenirken, çocuklar okulda birbirlerinden öğrenmeyebilir. En iyi öğrenme ortamı, amaca uygun faaliyetlerin yapıldığı okul ortamındaki öğrenmelerdir. Sosyal ortamdaki pekiştireçler insanın ahlak davranışlarını da etkilemektedir. Pekiştirmenin kendi davranışlarına bağlı olduğunu düşünüp kendilerinden sorumlu olduğunu düşünen ve davrananlar olduğu gibi, dış güçlere bağlı pekiştireçler olduğuna inanarak durumları değiştiremeyeceklerine inanarak hiç çaba göstermeyenler de vardır (Çam vd., 2012; Yeşilyaprak, 2017).

Sosyal öğrenme kuramında önemli görüşleri olan bilim insanları arasında en çok Albert Bandura'nın görüşleri kabul görmektedir. Bandura sosyal öğrenme, sosyal pekiştireç ve model davranışlarının, çocukların ahlaki yargılarının şekillenmesindeki rolünü incelemiştir. Ahlaki yargı gelişimi ve değerlerin öğrenilmesini bir sosyal öğrenme meselesi olarak ele almıştır. Farklı deneylerde çocuklara ahlaki davranışlar sergileyen rol modeli olarak bazı yetişkinler göstermiş, bu deneylerin sonucunda ahlakın yaşla beraber aşama aşama değiştiğini, sosyal ortamın ahlak gelişiminde önemli etkiye sahip olduğunu ve sosyal değişkenler ile model davranışların ahlak gelişiminde etkin olduğu ortaya koymuştur. Bandura, "bireyin her şeyi doğrudan öğrenmesine gerek yoktur, başkalarının deneyimlerini gözlemleyerek de pek çok şey öğrenilebilir" yorumunu yapmaktadır (Gürel, 2014).

Bandura'ya göre kişinin düşünce ve değerlendirmeleri, davranışlarını etkiler. Davranış değişikliği, kişinin davranışı ile ödül arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Zihinde oluşan değişiklik, davranış değişikliğine yol açar. Örneğin arkadaşının uyarıları dikkate almadan düştüğünü ve yaralandığını gören bir çocuğun aynı hatayı yapmamaya özen göstermesi gibi (Yeşilyaprak, 2017).

İnsanın davranışlarını anlayabilmek için hem bireyin geçmiş öğrenme ve tecrübelerini, hem de çevresini (bireyin farkında olduğu ve tepki verdiği uyarıcıları) göz önünde bulundurmak gerekir. John Dewey zihnin oluşumunu toplumsal bir süreç olarak görüp okulu toplumun bir uzantısı olarak değerlendirmiştir. Vygotsky ise sosyal ortamda öğrenenin ilgisine bağlı olarak ve öğretmenin rehberliğinde gerçekleşen bir faaliyet olarak açıklayarak sosyal öğrenmenin ahlak gelişimine etkisini vurgulamıştır (Kenneth, 2013).

Davranışçı Gelişim Kuramının Ahlak Kavramına Yaklaşımı

Gözlem ve deneye dayalı bilimsel yöntem, psikoloji alanına ilk kez yirminci yüzyılın başlarında, davranışçı kuramla girmiştir. Davranışçı kuramın öncülerinden John B. Watson, insan davranışlarını etkileyen en önemli faktörün çevre olduğunu vurgulamakta ve çevrenin bireyleri şekillendirdiğini savunmaktadır. Bir düzine sağlıklı bebeği kendi özel davranışçı yöntemleriyle yetiştirerek, başka bir şeye gereksinim duymaksızın onları doktor, avukat, sanatçı, esnaf hatta dilenci veya hırsız yapabileceğini iddia etmiştir. Skinner, davranışçılığı bütün insan psikolojisini açıklayan bütüncül bir kuram halinde sistemleştirmiştir. "Edimsel koşullanma ve pekiştirme" kuramını geliştirerek bütün insan davranışlarını davranışçı ilkelerle açıklamıştır. Skinner, davranışların daima çevre, aile, toplum gibi etkenler tarafından kontrol edildiğini, bunun da ahlak davranışlarını etkilediğini savunmuştur. Davranışçı kuramı geliştiren Wolpe ise davranışçı ilkeleri tedavi ortamına taşıyan ve fobilerin tedavisinde önemli bir adım olan "sistemik duyarısızlaştırma" tekniğini geliştirmiştir. Bu teknik bireyin kaçındığı uyarılarla aşamalı bir şekilde karşılaştırılmasını, ardından uyarıların meydana getirdiği olumsuz et-

kinin köreltilmesi prensibine dayanmaktadır. Watson, insanlarda fobik tepkilerin klasik koşullanmayla açıklanabileceğini Küçük Albert deneyiyle kanıtlamış ancak büyük tepki almıştır. Pavlov da, davranışların fizyolojik nedenleri üzerinde çalışmalar yapmış ve bir davranışın nasıl ortaya çıktığına ilişkin köpeklerde klasik koşullanma deneyi yaparak davranış biliminin temellerini oluşturmuştur (Neslitürk, 2013; Türkçapar ve Sargın, 2011).

KURAMCILARIN AHLAK GELİŞİMİ GÖRÜŞLERİ

Çocuğun ahlaki gelişimini ele alan farklı felsefe öğretileri bulunmaktadır. Jean Piaget, bireyin ahlak gelişiminin bilişsel gelişimine paralel olarak geliştiğini ve bilişsel gelişime bağlı olarak arkadaş çevresiyle olan sosyal etkileşimi çerçevesinde ahlak değerlerinin oluştuğunu savunur. Kohlberg ahlak gelişiminin gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası olmak üzere üç düzey içinde gerçekleştiğini ve her düzeyin kendi içinde farklı aşamada gerçekleştiğini ortaya koyar. Dewey, ahlak gelişiminin bireyin eğitimi ile ilişkili olduğunu; Gilligan ahlak gelişiminin cinsiyete göre de farklılaşabileceğini; Havinghurst çocuğun biyolojik ve psikolojik olarak hazır bulunduğu toplum tarafından gelen baskıyla ahlaki gelişim sürecini değiştirebileceğini savunur. Yetişkinlik dönemine kadar bireyin ahlak gelişim sürecini inceleyen bu görüşler doğrultusunda farklı kuramlar geliştirilmiştir.

Piaget'in Ahlak Gelişimi Kuramı

Bilişsel gelişime yönelik ilk kuramsal bilgileri geliştiren Piaget, ahlak gelişimi konusunda da önemli katkılar getiren bir bilim adamıdır. Piaget'nin ahlak gelişimi kuramı özellikle çocuğun yapılandırıcı rolü, yetişkin ahlaki düşüncesinden farkı ve çocuğun ahlak kavramlarının önemi açılarından son derece etkileyici olmuştur. Piaget'e göre, bireyin ahlak gelişimi, bilişsel gelişimine paralel olarak gelişir. Piaget çocukların ahlak gelişimini anlayabilmek için, farklı yaş gruplarındaki çocukları oyun oynarken gözlemlemiş, onlarla birlikte oyun oynamış, oyunlar hakkında sorular sormuştur. Toplumsal değerler ile ilgili yaşamdan örnek hikayeler anlatıp bunlar hakkında çocukların düşüncelerini ve yorumlarını almıştır. Bu kuram, ahlaki değerlendirmelerin cinsiyetler arasında nasıl farklılaştığı konusunu da dikkate alır. Piaget, kız çocuklarının kurallara yönelik duyarlılıklarının erkeklerden daha gelişmiş olduğunu belirtmektedir (Aral vd., 2000; San Bayhan ve Artan, 2004).

Resim 13.1: Jean Piaget (1896-1980)

Piaget zihinsel gelişim dönemlerini belirlemek için bir deneysel teknik geliştirmiştir. Bu teknik Piaget'in ahlaki gelişim evrelerini saptamasına da aracı olmuştur. Özel bir görüşme veya klinik yöntemi ile değişik yaş grubundaki çocuklara gündelik hayata ilişkin çeşitli öyküler anlatılmış, ardından bu öykülere ilişkin sorular sorulmuştur. Çocuğun sorulara vereceği cevap araştırmacının bir başka soru sormasını sağlamıştır (Gander ve Gardiner, 2015).

Piaget, çocuklara iki hikâye anlatarak kuramını güçlendirmiştir. Birinci hikayesinde, masayı hazırlarken annesine yardım eden çocuk on iki tane fincan kırar; ikinci hikayesinde ise, reçel almak için dolaba tırmanması yasak olan çocuk dolaba tırmanır ve bir fincanı kırar. Bu hikayeyi değerlendiren küçük çocuklar birinci öykünün kahramanının on iki tane fincan kırdığı için daha fazla cezayı hak ettiğine inanırlar. Daha büyük olanlarsa ikinci öyküdeki çocuğu annesine bilerek karşı geldiği için daha suçlu bulurlar.

Başka bir hikaye anlatımında Piaget çocuklara yalan konusunda sorular sorar. Farklı yaş gruplarındaki çocuklara iki hikâye anlatılır. Birinci hikayede çocuk annesine, caddenin ortasında bir maymunun çaldığı orgun ritmine uyarak dans eden pembe bir fil gördüğünü söyler.

Diğer hikâyede çocuk aritmetik sınavından 65 aldığı halde 100 aldığını söyler. Bu hikayeyi değerlendiren küçük çocuklar, filli hikâyeyi anlatan çocuğun daha çok suçlanması gerektiğini, çünkü onun yalanının daha büyük olduğunu belirtir. Büyük çocuklar ise fil hakkındaki öyküyü anlatanın annenin çocuğunu eğlendirmeye çalıştığını, bu yüzden mükemmel bir not aldığını söyleyerek annesini ciddi bir biçimde kandıran çocuktan daha az kabahatli olduğunu belirtirler. Piaget, bu teknikle çocuğun bilişsel yapısı ve akıl yürütme biçimlerini inceleyerek ahlaki gelişimine dair değerlendirme yapmaktadır (Kaya, 2015; Yazgan -İnanç vd., 2007).

Piaget'ye göre, ahlak gelişimi, çocuğun bilişsel gelişimine bağlı olarak arkadaş çevresiy-le olan sosyal etkileşimi çerçevesinde gerçekleşir (Yeşilyaprak, 2017). Çocuk oyun oynayarak aynı zamanda ahlaklılık için de eylemde bulunur. Çünkü oyunun kuralları yetişkinlerin hayatlarını düzenleme kurallarına yani ahlak kurallarına benzer. Oyunun nasıl oynandığı, kaç kişiyle oynandığı, oyunun nasıl kazanılacağı, kazanmak için ne yapıp yapılmayacağı gibi birçok önemli öge ile oyunun kuralları, çocuklar arasındaki ilişkilere işaret eder.

Piaget'ye göre on yaşlarına kadar çocuklar, yaşamda karşı karşıya kaldıkları kuralları sorgulamadan beklentilere uygun davranabilirler. Ancak kural koyan kişiler çevrede olmadığında, kuralları çiğneyebilirler. Örneğin annesi tarafından misafir için ayrılan şekerleri yemesi yasaklanmış bir çocuk, annesinin yokluğunda bütün şekerleri bitirebilir (Kaya, 2015).

Piaget, ahlak gelişiminde "dışa bağımlı evre" ve "özerk evre" olmak üzere iki evreli bir gelişimsel eğilim önermiş ve özellikle çocuklarda sonuç odaklı bir ahlak anlayışından niyet odaklı bir ahlak anlayışına doğru gelişimsel geçişe dikkat çekmiştir. Son çocukluk yıllarının bu geçişte önemli olduğu vurgulanmaktadır (Çam vd., 2012).

Dışa Bağlı Dönem; yaşamın ilk yıllarından, yaklaşık on yaş civarına kadar sürer. Çocukta, ahlaki yargılar yetişkinler gibi değildir, kendi yargıları oluşmadığından "dışa bağlı" olarak nitelendirilir. Çocuğa göre bu dönemde kuralları çiğnemek veya değiştirmek yanlıştır. Çocuk, bir yanlıştın ne kadar ciddi olduğuna karar vereceğinde, o yanlıştın yol açtığı zararın büyüklüğünü dikkate alır, olayın nesnel sonuçlarına bakarak ahlaki yargıya varır.

Dışa bağlı dönemde çocuk olayları, gözlenebilir fiziksel ölçütleri olan somut sonuçlara göre değerlendirir. Bu döneme özgü ahlaki yargılamalar, çocuğun oyunlarında rahatlıkla gözlenebilir. Dışa bağlı dönemde çocuk oyunun kurallarına eleştirel bir bakış getirmeksizin uyar. Kurallara sorgulamadan uymasının nedeni sorulduğunda, kuralların uymak için oluşturulduğu açıklamasını yapabilir. Bir sonraki döneme göre daha tek boyutlu ahlaki yargılarda bulunur. Bilişsel olgunluk düzeyi, çocuğun ahlaki yargılar oluşturmasında en önemli etkidir. Çocuk zamanla tersine çeviremediği durumları net anladığında, benmerkezcilikten uzaklaştıkça, sınıflama ve sıralama yeteneği geliştikçe, empatik becerilerini geliştirdikçe ahlaki yargıları da karmaşıklaşır (Fleming, 2005; Yalçın, 2010).

Özerk Dönem: Dokuz-on yaşlarından sonra çocuk artık kuralların değişebileceğine inanır ve özerk (bağımsız) ahlaki döneme girer. Özerk dönemde çocuk, ihtiyaçlarına göre karşılıklı etkileşimle, var olan kuralların yeniden düzenlenebileceğini anlar. Piaget'e göre özerk dönemde sonuç değil, eylemin temelindeki düşünce önemlidir. Çocuğun özerk döneme özgü yargılarda bulunabilmesi için kısmen somut işlemler, büyük ölçüde de soyut işlemlere özgü bilişsel özellikler göstermesi gerekir (Çam vd., 2012; Yalçın, 2010).

Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramı

Lawrence Kohlberg de, Piaget gibi çocuk ve yetişkinlerin belirli durumlarda davranışları nasıl yorumladıklarını ele almıştır. Piaget ahlaki gelişimi bir inşa süreci; Kohlberg ise evrensel ahlaki ilkelerin keşif süreci olarak görmektedir. Ayrıca Piaget, anlattığı öykülerde eylem ve düşünce arasında bir ayrım gözetmezken, Kohlberg deneğin zihnindeki çatışmaları anlamaya yönelik hipotetik (varsayımsal) öyküler anlatmaktadır (MEGEP, 2013). Kohlberg'e göre ahlak doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama ve karar vermeyi, bu karar doğrultusunda davranışta bulunmayı içeren bilişsel bir yapıdır. Kohlberg'in akla verdiği önem, ahlakiliğin felsefi varsayımlarından ve çocuğun akıl yürütme kapasitesine bağlı deneysel bir alan olduğuyula ilişkilidir (Çinemre, 2012; Koç vd., 2009). Kohlberg, kuramını oluştururken daha çok ergen ve yetişkin gruplarla çalışmıştır (Durdu, 2013).

Resim 13.2: Lawrence Kohlberg (1927-1986)

Ahlaki ikilem tartışması yaklaşımında ahlaki ikilemlerin olduğu örnekler çocuklara anlatılarak, çocukların kendi çıkmazlarını çözmelerine yardım edilmektedir. Ahlaki ikilemler çocukların sahip oldukları değerleri yorumlamalarını ve bu sayede iç dünyalarındaki bilinmeyen yönlerini yansıtmalarına olanak sağlar. Ahlaki ikilem, iki farklı değer ilkesinin çatıştığı gerçek yaşam problemleridir. çocukların kendileri için uygun gördükleri davranışları seçmeleri ve nedenlerini belirtmeleri istenir (Huitt, 2004).

Kohlberg araştırmalarında hikayeler anlatma yöntemini kullanmış ve bu hikayelerde çocuğun yorumlarına göre insanların altı yargı evresi geçirdiklerini belirtmiştir (Fleming, 2005). Kohlberg'in kuramını geliştirirken kullandığı örnek olaylardan ikisi aşağıda yer almaktadır.

Kohlberg'in Kuramını Geliştirirken Kullandığı Örnek Olay 1

Avrupa'da bir kadın, az görülen kanser hastalığının bir türü nedeniyle ölmek üzere-dir. Yaşadığı kentte bulunan bir eczacı onu kurtarabilecek ilacı bulmuştur. Ancak ilaç için 2000 dolar istemektedir. Bu fiyat, ilacın maliyetinin 10 katıdır. Hasta kadının kocası Heinz herkesten borç alarak ancak 1000 dolar toplayabilir. Heinz, eczacıya karısının ölmek üzere olduğunu söyleyerek ilacı biraz ucuza satmasını ya da daha sonra kalanını ödemesine izin vermesini ister. Eczacı: "Bu ilacı ben buldum ve para kazanmak istiyorum" diyerek teklifini geri çevirir. Bunun üzerine Heinz, eczaneye gizlice girip ilacı çalar. Bu durumda hasta kadının eşi ne yapmalıydı? Neden?

Kohlberg'in Kuramını Geliştirirken Kullandığı Örnek Olay 2

Joe'nun babası, Joe 50 dolar kazanırsa onu kampa götüreceğine dair söz vermiştir. Ancak fikrini sonradan değiştirmiş Joe'dan kazandığı parayı kendisine vermesini istemiştir. Joe da 10 dolar kazandım diye yalan söylemiş ve 40 doları kampta kullanmak üzere kendisine ayırmıştır. Joe kampa gitmeden önce kardeşi Alex'e yalan söylediğini ve kazandığı para miktarını söylemiştir. Bu durumu Alex babasına söylemeli midir?

Kohlberg, ahlak gelişiminin gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası olmak üzere üç düzey içinde gerçekleştiğini öne sürmektedir. Kohlberg'e göre ahlak gelişiminin aşamaları hiyerarşik bir düzen içinde gelişir ve her düzey, kendi içinde iki ayrı aşamada gerçekleşir. Aşamaların her biri kendisinden önce ve sonra gelenlerden izler taşır. Aşamalardan herhangi birisini atlayarak daha üstteki basamaklara ulaşmak söz konusu değildir (Durdu, 2013).

Kohlberg'in ahlaki yargı düzey ve evreleri şöyledir;

1.Düzye-Gelenek Öncesi Düzey: Bu dönemde çocuk, kültür içinde kabul edilen iyi ve kötü ölçütlere göre davranır; önemli olan çocuğun kendi gereksinimleridir. Benmerkezi düşünme biçimi bu dönemin temel özelliğidir. Bu düzeyde çocuk iyi-kötü, doğru yanlış gibi kültürel kural ve toplumsal değerlere açıktır. Çocuk için ahlaki yargılama, kişisel ihtiyaçlara ve başkalarının kurallarına dayalıdır. Çocuk kendi istekleri, korkuları doğrultusunda davranır. Bu dönemde çocuk ahlaki düşüncelerini oluştururken farklı ödül ve cezalara odaklanır (Steinberg, 2007).

Evre-1 (İtaat ve ceza eğilimi): Bu dönemde davranışın sonuçları, o davranışın iyi ya da kötü olduğunu belirler. Temel hedef ceza görmemektir. Çocuk kurallar neyi gerektiriyor, otorite neyi istiyorsa buna uygun davranmak gerektiğine inanır. Davranışların doğruluğu veya yanlışlığını sonuçlara göre değerlendirir. Çocuk için fiziksel sonuç önemlidir. Bu dönemde kurallara inandığı için değil, cezadan kaçmak için kurallara uyar. Otorite yoksa yasak davranışı kolaylıkla yapar. Örneğin; trafik polisi yoksa kırmızı ışıkta geçebilir; sınavda gözetmen yoksa kopya çekebilir; cezalandırılmamak için ödev yapar vb.

Evre-2 (Saf çıkarıcı eğilim): Doğru davranış kişinin gereksinimlerini tatmin eden davranıştır. Çocukta bireysel ihtiyaçlar ve çıkarları karşılamak; buna ulaşmak için diğer bireylerin de çıkarlarını dikkate almaya dayanan düşünme biçimi görülür. İhtiyacını karşılıyorsa kurallara uyar. Alış veriş adil olmalıdır. Diğerlerinden fazla ya da eksik verip almamalı, oran aynı olmalıdır. İhtiyacı karşılayan veya ödül getiren davranışlar doğrudur. Ödülle ulaşmak için kurallara uyar. Çıkarıcılık egemendir. Karşılıklı ilişkilerde sürekli kendini düşünür ve karşılıklı çıkarıcılık söz konusudur.

2.Düzye-Geleneksel Düzye: Bu dönemde sosyal gelenekler ve neyin doğru, neyin yanlış olduğunu belirten standartlar söz konusudur (Durdu, 2013). Toplumsal beklentiler ve geleneksel kurallar belirleyici hale gelir. Başkalarının görüşleri ve gereksinimlerini dikkate alır. Taklit ettiği, sevdiği kişilerin doğruları çocuk için de doğru olur. Otoritenin kuralları ve yargıları içselleştirilir; ancak sorgulanmaz. Empatik düşünce gelişir. Sosyal düzenin korunması ve desteklenmesi, kurum ve gruplarla özdeşleşmek önemlidir. Çocuk için ailesinin, grubunun ve ulusunun beklentileri her şeyden daha önemlidir. Geleneksel düşünmede çocuk ödül ve cezalara değil, başkaları tarafından nasıl yargılanacağına odaklanır. Geleneksel ahlaki akıl yürütmeye insanların oynaması beklenen rollere ve toplumun kurallarına, toplumsal kurumlara ve geleneklere özel önem verilir. Topluma uygun davranır, çünkü böyle yaparak başkalarının kabulünü kazanır ve toplumsal düzenin sürmesine yardım eder. Ancak toplumsal kuralların doğruluğu sorgulanmaz (Steinberg, 2007).

Evre-3 (Kişiler arası uyum): Davranış niyete göre değerlendirilir. Bu evrede iyi davranış başkalarını hoşnut eden, onlar tarafından onay ve takdir gören davranış anlamına gelir. Çevresinden onay almak ister ve takdir edilmek ister. Örneğin; annesi görsün diye markekte gider; bununla birlikte başkalarına yardım edilmesi gerektiğine inandığı için de yardım eder.

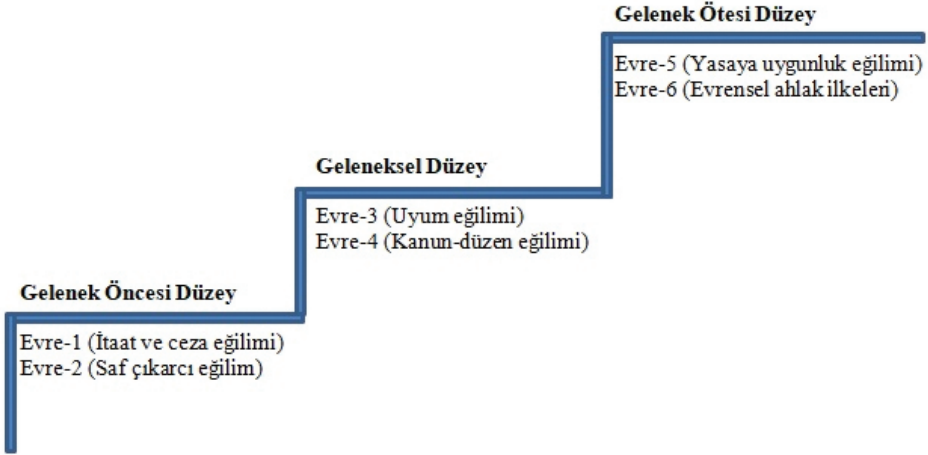
Evre-4 (Kanun ve düzen eğilimi): Yerleşmiş kurallar ve sosyal düzeni korumak önemli değildir, kuralların doğruluğu sorgulanmaz. Kurallar varsa herkes uymak zorundadır. Örneğin; bir çocuğun, babasının yaptığı hırsızlığı polise ihbar etmesi vb...

3. Düzye- Gelenek Ötesi Düzye: Bu düzeydeki akıl yürütmeye toplumsal kurallar ve gelenekler mutlak ve kesin değildir, daha yoruma açık ve öznelir. Çocuk için adalet, eşitlik ya da insan yaşamının kutsallığı gibi daha önemli ilkeler, toplumsal normların üstünde geldiğinde özel durumlar ortaya çıkar.

Evre-5 (Yasaya uygunluk eğilimi): Bu evrede doğru davranış, insan hakları ve toplum yararı gözetilerek toplum tarafından inceleyip kabul edilmiş ilkelere uygun davranış olarak kabul edilir. Yasalara, herkesin kabul ettiği toplumsal bir anlaşma olduğu için uymak gerekir. Kurallar toplum yararına demokratik yollarla değiştirilebilir. Örneğin; kimse başka birinin özel eşyasını izin almadan alamaz, bir kişi konuşurken sözü kesilmez vb.

Evre-6 (Evrensel ahlak ilkeleri): Doğru ve yanlış sosyal düzenin yasa ve kuralları ile değil kişinin kendi vicdanı ile ve kendi geliştirdiği ahlak ilkeleriyle tanımlanır. Hak, adalet, özgürlük kavramları çerçevesinde doğru ve yanlışları belirler. Kohlberg'e göre peygamberler bu düzeydedir. Örneğin; "ilk yardım kursuna gideceğim; çünkü öğreneceklerim sayesinde bir insanın yaşama şansını artırabilirim" düşüncesi vb (Durdu, 2013).

Kohlberg, bireylerin altı yargı aşaması geçirdiklerini belirtmektedir. Bu altı aşama ise üç dönem içinde yer almaktadır. Bu üç dönem, çocuk ya da yetişkinin “ahlaki davranış” ya da “doğru olarak neyi algıladığı ve bunu nasıl belirlediği”ne göre sıralanmıştır. Her bir dönem, kendinden öncekine dayanmakta kendinden sonraki döneme ise temel oluşturmaktadır. Kohlberg’in ahlak gelişimi kuramı, Şekil 13.4’de özetlenmiştir.

Şekil 13.4: Kohlberg’in Ahlak Gelişimi Kuramı

Örnek olayda da görüldüğü gibi, Kohlberg’in ahlak gelişimi kuramına göre birinci evre daha çok çocukların düşünme stillerini yansıtırken (beş-sekiz yaş), ikinci evre sekiz yaşından sonra görülmeye başlar ve ergenlikte kaybolur. Üçüncü evre ergenlik boyunca devam eder. Dördüncü evre ergenliğin sonuna doğru gelişir ve pek çok yetişkinin de ulaşabildiği son evre olarak kabul edilir. Beşinci ve altıncı evre ise kazanılabilirse yirmi yaş civarında ortaya çıkmaktadır.

ÖRNEK OLAY

“Göçmen Ailelere Yardım” başlıklı bir kampanya başlatılmıştır.

Özlem “*Bana ne göçmenlerden, orada oturan akrabam yok, kendi ihtiyaçlarını karşılasınlar*” şeklinde tepki gösterir (Gelenek Öncesi Düzeyin 2. Evresi).

Berk “*Bana da göçmenlere yardım kampanyasına katılmamı tavsiye ettiler ama katılmazsam herhangi bir yaptırım yok diye katılmayı düşünmüyorum*” der (Gelenek Öncesi Düzeyin 1. Evresi).

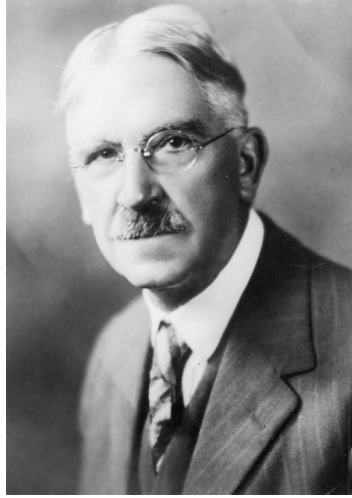
Merve “*Aslında göçmenlerle pek ilgilenmiyorum ama kampanyaya katılmamı tavsiye eden hocamı çok severim, hocamın hoşuna gideceğini düşündüğüm için ben de kampanyaya katılacağım*” der (Geleneksel Düzeyin 3. Evresi).

Burak “*Bu tür kampanyaları bir çeşit sosyal sorumluluk olarak görüyorum, toplumsal sistemin işlemesi için ve yararlı olacağına inandığım için destekleyeceğim*” der (Geleneksel Düzeyin 4. evresi).

Emre ise bu eyleme “*Yaşadığımız dünyanın ve insanlığın geleceğini korumak hepimizin görevidir*” düşüncesiyle göçmenlerle ilgilenmektedir (Gelenek Sonrası Düzey 5. Evre).

Dewey'in Ahlak Gelişimi Kuramı

Ahlak gelişimi ve bilişsel gelişimin birbirine paralel ilerlediğini ele alan ilk kuramcı John Dewey olarak kabul edilmektedir. Dewey, ahlak gelişiminin bireyin eğitimi ile ilişkili olduğunu ve eğitimin bireyde değerler sisteminin gelişmesini sağladığını belirtir (MEGEP, 2013). Eğitim bireyde zihinsel, duygusal, psikososyal fonksiyonların tam bir şekilde olgunlaşmasına olanak veren şartların sağlanmasıyla ilişkilidir. Eğitim söz edilen psikolojik boyutların gelişmesine yardımcı olurken bireyde değerler sisteminin gelişmesine de yardımcı olur (Kenneth, 2013). Bu süreçte bireyin davranışını etkileyen ve geliştiren, davranışlarının daha iyi olmasına neden olan "ahlaki fikirler" oluşur ve ahlaki yargının temeli atılır (Thompson, 2011).

Resim 13.3: John Dewey (1859-1952)

Dewey'in: "Eğitim bir vazoyu suyla doldurmak değil, bir çiçeğe kendi tarzında büyüebilmesi için yardımcı olmaktır" sözü (Yeşiltaş ve Kaymakçı, 2009) eğitim ve hayat felsefesini açıkça ortaya koymaktadır. Çocuğun karakter eğitimine odaklanan Dewey'e göre ahlaki gelişim üç döneme ayrılır:

Ahlak ve gelenek öncesi dönem: Bireyin, biyolojik ve sosyal dürtülerle güdülenerek gösterdiği ahlaki davranışları içeren dönemdir.

Geleneksel dönem: Bireyin, içinde bulunduğu grubun değerlerini benimsediği dönemdir.

Özerk dönem: Bireyin davranışlarının, kendi akıl yürütmesi ve karar vermesi ile oluştuğu ve içinde bulunduğu grubun standartlarını irdeleyerek benimsediği dönemdir (MEGEP, 2013).

Dewey, her eğitim etkinliğinin aslında sosyal yaşama etkili bir şekilde katılabilmeyi sağladığını ve bu davranışların ahlak gelişimini etkilediğini belirtmiştir. Ahlak kurallarının kazanılmasında, eğitim müfredatındaki konuları ve öğretim yöntemlerini eleştirmiş, sosyal yaşam ve ahlak davranışları arasındaki sürekliliğin önemli olduğunu vurgulamıştır (Öztürk, 2011).

Dewey, çocuğun bir davranışı yapması için onu istemesi gerektiğini savunur. Dewey'in bu görüşünü şu anısı çok güzel bir şekilde özetlemektedir: *“Bir gün Dewey ve küçük oğlu çamurlu suyun içinde yürüyordu. Dewey'in yüzünde ne yapacağını bilmemenin acizliği okunuyordu. Onun bu halini gören arkadaşı “Çocuğu sudan çıkar John, yoksa üşütecek” dedi. Bunun üzerine Dewey “Biliyorum biliyorum. Ama onu bu çamurlu sudan benim çıkarmamın bir faydası olmayacak. Onun bu çamurlu sudan çıkmayı arzu etmesi için ne yapmam gerektiğini düşünüyorum”* (Yeşiltaş ve Kaymakçı, 2009).

Carol Gilligan'ın Ahlak Gelişimi Kuramı

Carol Gilligan (1982)'a göre, kız çocuklarının ahlak gelişimi erkek çocukların ve yetişkinlerin ahlak gelişiminden farklıdır. Harvard Üniversitesi'nde profesör olan Carol Gilligan kadınların deneyimlerini dinleyerek ahlakın sorumluluk ve haklarla ilgili önemini vurgulayan görüşler ileri sürmüştür. Kohlberg'in ahlak gelişimi aşamalarına farklı bakış açısı getirerek bu aşamaların kesin ve evrensel olmayabileceğini, cinsiyete göre de farklılaşabileceğini savunmuştur. Gilligan, Kohlberg'in orijinal örneklerinde kadınlara kapsamadığı halde kadınlarla ilgili genellemeler yaptığına dikkati çekmiştir. Ahlaki ilerleme konusunda cinsiyet farklarının olduğunu ve insanın yeteri kadar anlaşılması için tanınması gerektiğini vurgulayan Gilligan'ın bakış açısı, adalet ve hak eşitliğine dayanmaktadır (Berk, 2013; Gündüz, 2000; Yazgan İnanç vd., 2007).

Resim 13.4: Carol Gilligan (1936-)

Gilligan'a göre kızlar ve erkekler daha farklı sosyalleşmektedirler. Kızların yetişme biçimi, farklı bir ahlâk yapısına yol açar. Erkekler olayları araçsal olarak değerlendirirken kızlar sezgisel olarak değerlendirir. Erkeğin mantığı otonomi, adalet ve haklar üzerine kurulu olma eğilimindeyken, kızların mantığı ilişki koruma ve sorumluluk üzerinedir. Gilligan üçüncü düzeyden sonra toplumun beklentilerine ilişkin cinsiyet farklılıklarının açık hale geldiğini belirtmektedir. Üçüncü aşamanın ahlak gelişim özelliği olan, başkalarına iyilik ve yardım etme, başkalarını hoşnut etme ve benzeri özellikler, çoğu toplumda kızlardan beklenen özelliklerdir. Gilligan'a göre kızlar bu beklentiyi karşılama ve onay görme çabası içindedirler (Fleming, 2005).

Gilligan'a göre erkek çocukların anneleri ile bağlılık ilişkileri ve kimlik oluşumları kızlara göre farklıdır. Erkek çocuklarının annelerine bağımlılıktan ayrılıp bireyselleşmelerinin aynı zamanda kendileri ve yetişkinler arasındaki güç ilişkisinin farkında olmalarıyla ilişkili olduğunu savunur. Bununla birlikte kız çocuklarının annelerine olan sürekli bağlılıkları de-

vam ettiği için, cinsiyet eşitsizliklerinin kesin şekilde farkında değildirler. Çocukluk ahlakından yetişkinlik ahlakına geçişte kızlar erkeklerden gerçekte daha farklı olabilirler (Gough, 2001). Gilligan, hikayelerle ahlak davranışlarını değerlendirmiştir.

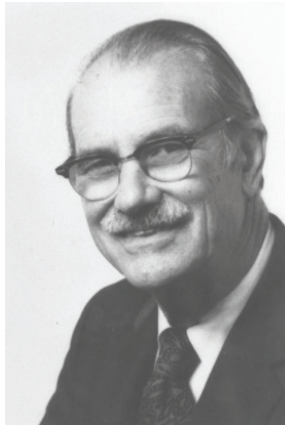
Gilligan'ın Kuramını Geliştirirken Kullandığı Örnek Olay

Bir grup tedbirli ve çalışkan köstebek kışı geçirebilecekleri bir yuva kazmak için bütün yaz çalışırlar. Tembel ve müsrif kirpi, köstebeklere yaklaşır ve kendi yuvası olmadığını söyler. Köstebekler kirpiye acırlar ve onu da yuvalarına alırlar. Fakat kirpinin dikenlerini hiç akıllarına getirmedikleri için ne yazık ki kirpi ile aynı yuvada kalmaları zamanla imkansız hale gelir. Köstebekler ne yapmalıdır?

Gilligan'ın bu tarz hikaye anlatma çalışması sonucunda erkekler bunu hak meselesi olarak görünürken, kızlar orta yolu bulmaya çalışmışlardır (Berk, 2013; Çağdaş ve Seçer, 2002; Yazgan İnanç vd., 2007). Gilligan, kızların sosyal ilişkilere, başkalarının duygularına ve yaşanan hayata ilişkin ahlâki problemlere karşı daha hassas olduklarını ifade etmektedir. Başkalarının ihtiyaçlarıyla ilgilenme, başkalarının hakları karşısında önceliğe sahiptir; uyum ve merhamet de karşılıklılık ve saygıdan önce gelir. Gilligan'a göre kızlar daha tümevarımcı, erkekler daha tümdengelimci özelliklere sahiptir. Kızlar başkalarına bağımlı, erkekler ise ayrı ya da bağımsızdırlar. Kızlar dikkat ve özenle bakımı ahlâkın temeli kabul ederler; erkekler ahlâki arayışın temelini adalet olduğuna inanırlar Gilligan'a göre sorumluluk ahlaki birbirine bağlılığı vurgular ve tahminen kızlarda, kendi anneleri ile kimlik oluşumunda ilk bağına dair borçlanma daha büyük derecede ortaya çıkar. Kadınlar, dikkat ve özenli bakımı (caring) ahlakın temeli kabul ederler; erkekler ise ahlaki arayışın temelini adalet olduğuna inanırlar (Gündüz, 2000).

Havighurst'ın Ahlak Gelişimi Kuramı

Hayatın her aşamasında, insanın bir sonraki aşamaya güvenle geçmesi için yüzyüze gelmek durumunda olduğu özel durumlar bulunmaktadır. Robert Havighurst bu durumlardan gelişim görevleri olarak bahseder.

Resim 13.5: Robert J. Havighurst (1900-1991)

Havighurst'a göre ilk iki yaşta bebeklerin katı yiyecekleri yemeyi öğrenme, belli zamanlarda uyuma ve uyanık kalmayı öğrenme, tuvalet kontrolünü gerçekleştirme gibi gelişim görevleri bulunur. Benzer şekilde üç-altı yaş döneminde yürümeyi ve konuşmayı öğrenme, özbakım becerilerini yerine getirebilme, cinsiyet farklılıklarını veya kavramları öğrenme gelişim görevleri olduğu gibi, ergenlikte de kendi duygusal ve ahlaki özergliğini elde etme gibi gelişim görevleri bulunduğunu savunmaktadır (Lindzey vd., 1989). Ergenlik döneminde gelişim görevleri, akranlarıyla yeni ve yetişkinlere daha fazla benzeyen ilişkiler kurmayı, kendi fiziğini kabul etmeyi, erkeğe ya da kadına özgü sosyal roller kazanmayı ve vücudunu etkili bir şekilde kullanmayı, anne babasından duygusal bağımsızlığı, bir mesleği seçmeyi ve ona hazırlanmayı, evliliğe ve aile hayatına hazırlanmayı, toplumsal açıdan sorumluluğu olan davranışları arzu etmeyi ve başarmayı, nihayet davranışa rehber olarak bir değerler kümesi ve bir ahlak sistemi oluşturmayı içerir. Ergen, biyolojik ve psikolojik olarak hazır bulunduğu ve yerine getirmesi için toplum tarafından gelen baskıyla bu sorumluluğu alır. Bir görevin veya aşamanın başarıyla gerçekleştirilmesi daha sonraki aşamalarda toplumsal kabul sağlar (Thompson, 2011).

Havighurst, küçük bir Amerikan kasabesindeki on bir-on yedi yaşları arasındaki çocukları altı yıl boyunca takip ettiği bir araştırma yürütmüştür. Havighurst, bir görevde başarılı olmanın diğer görevlerde başarılı olma; bir yaşta başarılı olmakla daha ileriki yaşlarda başarılı olma arasında korelasyon bulunup bulunmadığını; bir görevde ya da gelişim özelliğinde düşük performans göstermiş olmanın başka biri üzerinde iyi bir performansla telafi edilip edilmediğini araştırmıştır. Araştırma sonucunda aynı yaştaki görevlerle farklı yaşlardaki görevler arasında pozitif korelasyon belirlenmiştir. Gençlerin karakter tiplerini de incelemiştir. "Rasyonel-özgeci" olarak adlandırdıkları en yüksek ahlak tipine en çok yaklaşan gençlerin, anne babalarının kendileri üzerinde ne aşırı hoşgörölü ne de denetleyici oldukları, tersine çocuklarında sosyal uyum ve bağımsız düşünme arasında en uygun dengeyi özendirdikleri gençler olduğunu keşfetmiştir (Schiller, 2008).

Coles'in Ahlak Gelişimi Kuramı

Coles (1990) bir çocuk psikiyatristi olarak günümüzde çocukların ve gençlerin büyük çoğunluğunun, almaları gereken kararlarda onlara yol gösterecek sağlam ahlak ilkelerine ve dini yönlendirmeye sahip olmadıklarını açıklamıştır.

Resim 13.6: Robert Coles (1929-)

Robert Coles çocukların çok az eğitim ve rehberlik aldıklarını gözlemlemiş, bunun yerine akran etkisinin ahlak gelişiminde çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Farklı ülkelerden ve farklı kültürlerde yaşamış olan zengin ve fakir, siyah ve beyaz, dindar ve dindar olmayan çocukların ahlaki yaşamı üzerinde kuram geliştirmiştir. Coles, ahlak gelişiminin olabilmesi için dini inanç ve otoriteye saygı gibi geleneksel değerlerin gerekli olduğuna inanmaktadır. Refah ve yoksulluğun ahlak gelişimini olumsuz yönde etkilediğini vurgulamaktadır. Coles'in çalışmalarında düşük yapmanın kötü bir şey olup olmadığı ve içki içmeleri için baskı yapıldığında ne yapacağı gibi konuları içeren sorular karşısında üst sosyo-ekonomik düzeydeki ergenler kararsızlık göstermektedir. Alt sosyo-ekonomik düzeydeki aileden gelen ergenler otoriteye itaatsizlik etmekte veya kolayca bir çeteye katılmaktadırlar. Bu grupta yaşayan çocukların %20'si şu ifadeleri onaylamaktadırlar: "Bir kişi kendi istediği bir şeyi yapma hakkına sahip olduğuna göre intihar kötü bir davranış değildir" (Coles ve Genevie, 1990). Coles'e göre aileler çocuklara dini liderlerin hayatları ve öğretileri konusunda model olduğunda, çocuk din ve gelenekler aracılığıyla ahlaki yargılar geliştirmekte, kendine göre önem taşıyan davranışlar ve yetişkinlerin ahlaki davranışlar arasında bir bağ kurarak ahlak yargıları geliştirmektedirler (Clouse, 1992).

Turiel'in Ahlak Gelişimi Kuramı

Kuramın öncüsü olan Elliot Turiel, ergenlerde kültürün, ahlaki yargı gelişimine etkilerine odaklanmıştır. Toplumsal alan kuramı akımının başlamasına neden olan bu görüşlere göre; toplumsal etkileşimde kurallarla ve farklı düzenlemelerle yüz yüze gelen çocuk veya ergen, bazen kuralları çiğneyebilir. Anne babalar çocuklarının davranışlarını düzenleyerek, çocukların sağlık açısından güvende olma durumlarını kontrol eder; ancak önlemlere dayalı bu davranışlar, ergenlerin kendi alanlarına girildiği için tepki koymalarına neden olur. Anne baba ve toplumun beklentilerini kendi sorumluluk alanlarına girildiği şeklinde yorumlayan ergenler sert tepki vererek geri bildirim verme tarzında ahlak yargıları geliştirebilir (Turiel, 2006). Anne babalar çocukları yerine kararlar almakta ve ergenlerin özgürlüklerine sınırlamalar getirmektedirler. Ergenlerle anne babaları arasında oluşan bu durum, anne baba-ergen çatışması olarak adlandırılmakta ve gencin ahlaki davranışlarının gelişimini şekillendirmektedir (Nucci, 2008).

Resim 13.7: Elliot Turiel (1938-)

Turiel'in öncülük ettiği toplumsal alan kuramı temelinde Türk üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Dindar ve dindar olmayan üniversite öğrencilerinin ahlaki yargılamalarına temel olarak adalet ve hak kavramlarını aldıklarını, ancak daha dindar gençlerin bir kızın zorla evlendirilmesi ve eşcinsellik gibi bazı yargılamalarında dini, adaletten daha çok dikkate aldıkları, daha az dindarların ise adalet ve haklar temelinde değerlendirdikleri belirlenmiştir (Çam vd., 2012). Turiel'e göre ahlak alanına ilişkin düşüncenin gelişmesi toplumsallaşma ile ilgilidir. Çocuğun akranları ile etkileşimi sırasında maruz kaldığı ahlaki olan veya olmayan durumlar, çocuğun ahlak gelişiminde etkili olur. Her çocuk farklı toplumsal ortamda farklı geleneklerin olduğunu gözlemler ve geleneklere ait düşünceleri de gelişir. Her kültürde yetişen tüm çocuklar erken yaşlardan itibaren "ahlak alanı" ve "toplumsal gelenek" alanları ile ilgili bilgiler edinirler (Kuyel, 2007).

Sosyal yaşamın sosyal hiyerarşiden kaynaklanan anlaşmazlıklar ve hoşnutsuzlukları içerdiğini savunan Turiel'in analiz sonuçları, farklı kültürleri kapsamaktadır. Kültürel yapıda kadınlar, engelliler ve azınlıklar gibi sosyal hiyerarşide daha az güç sahibi olan insanların, genellikle kültürel düzenlemelere karşı olmaları ve sistemi değiştirmek ve dönüştürmek üzerine düşünceleri hakkında araştırmalar yapmıştır (Turiel, 2002). Turiel'e göre çocuk yaşadığı toplumun geleneklerinden küçük yaşlardan itibaren etkilenir. Çocuk için toplumsal gelenekler, keyfi bir nitelik taşıyan ancak izlenmesi gereken bir dizi kural ve standartlardır. Çocuk toplumsal geleneklere uymaya çalışır çünkü toplumsal geleneklerin yetişkinler için önemli olduğunun farkındadır. Çocuğun toplumla ilişkilerinde yetişkinler rehberlik yapar. Örneğin nazik davranma, yer ve zamana uygun giyinme, kişilere bay, bayan, öğretmenim, hocam gibi kişinin unvanı ya da toplumda alışılmış ifadelerle ile hitap etme davranışlarını çocuk toplumsal gelenekleri gözlemleyerek oluşturur. Çocukların özellikle arkadaşları ile olan toplumsal ilişkileri ahlaki yargıların temellenmesine kaynaklık eder (Çam vd., 2012).

Bandura'nın Ahlak Gelişimi Kuramı

Ahlak gelişimini sosyal öğrenme konusuyla ele alan psikolog Bandura, ahlaki davranış ve değerleri çocuğun nasıl öğrendiği ve benimsediği konusuna odaklanmıştır.

Resim 13.8a: Albert Bandura (1925-)

İnsanların diğer insanları gözleyerek öğrenebileceğine ilişkin deneyler yapan Bandura, ahlaki davranışların değişmesi ve şekillenmesini etkileyen temel faktörleri incelemiştir (Güngör, 2000). Farklı deney ve araştırmalarıyla Bandura, sosyal öğrenme, sosyal pekiştirme ve model davranışlarının, çocukların ahlaki yargılarının şekillenmesindeki rolünü inceleyerek ahlaki yargı gelişimi ve değerlerin öğrenilmesini bir sosyal öğrenme meselesi olarak ele almıştır (Gürel, 2014).

Bandura ahlak gelişiminde model alma ve sosyal pekiştireçlerin etkisini değerlendirmek için beş-on bir yaşlarındaki çocukları üç deney grubuna ayırmıştır. Birinci gruptaki çocuklar, ahlaki yargıları temsil eden yetişkinleri gözlemlemiş, onların davranışlarının sonuçlarına uyum sağlamak için pekiştirilip desteklenmişlerdir. İkinci grup, yetişkinlerin davranışlarını gözlemlemiş ancak yetişkinlere uyum sağlamaları için herhangi bir destek almamıştır. Üçüncü gruptaki çocuklar ise, yetişkinlerin davranışlarını hiç gözlemlememişler ancak ahlaki yargı gelişimi için tavsiye almışlardır. Bu aşamanın ardından gelen bir kaç yıl boyunca çocuklar üzerindeki genel etkiler test edilmiştir. Çocuklara, iyi niyetle yapılmış ama maddi zararlı sonuçlanan olayları konu edinen hikâyeler anlatılmıştır. Bandura'nın araştırmasında çalışma grubundaki çocuklara, "Sizce hangisi daha yaramaz?" diye sorulmuştur.

Bandura'nın Kuramını Geliştirirken Kullandığı Örnek Olaylar

Örnek 1: Annesi akşam yemeği için çağırdığında John odasındadır. Aşağı iner ve yemek odasının kapısına gelir ama kapının arkasında bir sandalye, sandalyenin üzerinde de üstünde fincanlar olan bir tepsi vardır. John bundan habersizdir ve kapıyı açar, kapı tepsiye çarpar ve fincanlar kırılır.

Örnek 2: Bir gün Henry'nin annesi dışarıdayken Henry, dolaptan yemek almak ister. Bir sandalyenin üzerine çıkar ancak yiyecek kavanozu hala yüksektedir. Henry, kavanoza ulaşmayı denerken orada bulunan sürahiyi devirir ve sürahi kırılır.

"Hangisi yaramaz?" sorusu sorulup verilen cevaplara "çok iyi", "bu güzel", "harika" gibi pekiştireç yapıldığında yedi-on yaşlarındaki çocuklar daha çok niyeti esas almış, on-on iki yaşları arasında ise sonuca odaklanmışlardır. Bandura bu çalışmalarıyla "bir çocuk davranışlarından dolayı ödül alıyorsa çocuğun, bu davranışları yapması çok yüksek bir ihtimaldir" sonucunu vurgulamıştır (Gürel, 2014).

Bandura'nın en çok bilinen deneylerinden biri Bobo Doll Deneyidir. Bu deney çocukların gözlem ve taklit yoluyla sosyal davranışları öğrenme ve ahlaki davranışlar geliştirmelerini açıklaması bakımından önemli görülen psikolojik bir deneydir (Haggbloom vd., 2002).

Deneye üç ve altı yaş arasında çocuklar alınmıştır. Toplam otuz altı erkek ve otuz altı kız, üç farklı gruba ayrılmış ve on ikişer kişilik gruplar oluşturulmuştur (oniki erkek ve oniki kız "kontrol grubu"; oniki erkek ve oniki kız "agresif grup"; oniki erkek ve oniki kız "sevgi grubu" olmak üzere). Bir oyuncağa sert davranan kadın ve erkekler odaya gelmiş ve agresif gruba izlettirilmiştir. Oyuncağa çekiçle vuran, sert sözler söyleyen yetişkinleri agresif gruptaki çocuklar izlemiştir. Sevgi grubuna oyuncağa iyi davranan ve sevgi gösteren yetişkinler izlettirilmiştir. Kontrol grubuna ise hiç bir şey izlettirilmemiştir. Çocuklar izlediklerini model olarak almış ve oyuncağa aynı izledikleri yetişkinler gibi davranmışlardır. Agresif davranışlar izleyenler aynı şekilde davranmış, sevgi grubu da sevgi ve iyi davranışlar sergilemişlerdir. Kız çocuklar kadın yetişkinlerin hareketlerini taklit ederken erkek çocuklar da erkek yetişkinlerin hareketlerini rol model olarak almışlardır. Kontrol grubu ise agresif gruba göre çok daha az agresif davranış sergilemiştir. Bandura, çocukların saldırganlık ve şiddeti taklit ve gözlem yolu ile öğrendiğini ortaya koyan bu çarpıcı bir deney ile çeşitli ödüller kazanmıştır. Her ne kadar korkunç bir deney olarak görüne de Bobo Doll deneyi, çocuk psikolojisi bilimi açısından önemli bir deney olarak tarihe geçmiştir (Haggbloom vd., 2002).

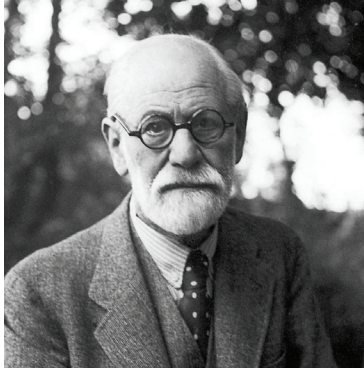

Resim 13.8b: Bobo Doll Deneyi

Öğrenmeye getirdiği sosyal-davranışçı yaklaşımla Bandura, insanların ahlaki değerleri nasıl öğrendiklerini açıklamış; düşünme, hafıza, dil ve davranışların sonuçlarını tahmin etme ve değerlendirme gibi süreçleri de içine alacak şekilde genişletmiştir.

Freud'un Ahlak Gelişimi Kuramı

Ahlak gelişimini id, ego ve süper ego diye ayrıştırdığı kişilik kısımlarının ilişkilerinde denge kavramına bağlayan Sigmund Freud, ahlak gelişimini duygusal-güdüsel bir süreç olarak ele almıştır.

Resim 13.8: Sigmund Freud (1856-1939)

Freud'a göre ego, id'in hangi isteklerinin karşılanacağına ilişkin kararı verir; süperego ise çocuğa anne babası tarafından aktarılan ve ödül ceza uygulamalarıyla pekiştirilen, geleneksel ve toplumsal değerlerin içsel temsilcisidir. Süperego, çocukluk devresinde, çocuğun büyükleri ile olan etkileşimi sonucu gelişir ve fallik dönemde güçlenir. Freud'un tanımına göre özellikle üç-beş yaşlar arasında görülen fallik dönem, ahlak gelişimi açısından önemlidir (Clouse, 1992; Haggbloom vd., 2002; Yalçın, 2010).

Freud'un psikanalitik analizine göre toplumun kuralları, süper ego yoluyla kişiliğin bir bölümü hâline gelmektedir. Böylece, birey dışarıda onu gözleyenler olmadığı zamanlarda bile kendi kendisinin denetleyicisi olarak o toplumun ahlak kurallarına uymaktadır. Güçlü ve gerçekçi bir ego, içten gelen ve doyum isteyen daha çok cinsel ve saldırgan güdülerle, süper egonun bazen aşırıya kaçan yasaklamaları arasında sağlıklı bir denge kurabilir (MEGEP, 2013).

ÇOCUKLARIN AHLAK EĞİTİMİNDE EBEVEYNLERİN ROLÜ

Çocukların ahlaki normları içselleştirmesi ve ahlaki yargı yeteneklerini geliştirmeleri için ebeveynlerinin desteğini hissetmeleri gerekir. Çocuğun ilk bakıcısının sıcaklık, cesaretlendirme, bağlılık, övgü-ceza tutumu gibi konularda çocukla etkileşim kalitesi ahlaki duyguların gelişmesinde anahtar rol oynar (Malti vd., 2013).

Çocuk ilk ahlak duygularını hayatının ilk yıllarında ebeveynleri ile sevgi dolu ilişkisinden alır. Bu koşulsuz sevgi ilişkisinde çocuk kendini kabul görmüş ve güvende hisseder, bu yüzden güven ve sevgiyle karşılık verir. Ebeveyninin ilgisi çocuğu kendiliğinden başka insanlara karşı sorumlu ilişkilere yönlendirir ve sorumluluk ahlaki davranış için temeldir. Ebeveynler çocukları için rol modeli olduklarından, ahlak eğitiminde en önemli etkiye sahiptir. Çocuklara nasıl davranılması gerektiğini öğretirler. Bu öğretme, onların ahlak ile ilgili kendi inançlarına bağlıdır (Yalçın, 2010).

Erken çocukluk dönemindeki çocuklarda öfke, saldırganlık, bencilik ve muhalefet sık görülür. Çatışmalara girme ve fiziksel zarar boyutuna gidebilir. Bu gelişimsel özelliklerin olumsuz ahlak davranışlarına dönüşmemesi için ebeveynlerin rolü büyüktür. Ebeveynler ahlaki inançlarını kendi davranış tarzlarının niçin doğru olduğunu açıklayarak veya farklı durumlar hakkında günlük konuşmalar ve yorumlarla çocuklara aktarabilir ve çocuğun ahlak davranışlarını şekillendirebilir.

Çocuğun ilk yılları, yaşamı boyunca topluma uyumu için gerekli erken bilişsel, sosyal-duygusal ve düzenleyici beceriler ve yeterliklerin oluşmasında kritik bir öneme sahiptir (Sheridan vd., 2010). Ahlak eğitiminin en etkili yeri ailedir (Hökelekli, 2011). Aile, ahlak davranışlarının ve değerlerin kazanıldığı başlangıç noktasıdır. Çocuk ilk ahlak eğitimini aileden alır. Ailede verilen ahlak eğitimi aynı zamanda kişilik gelişiminin, toplumsal değerlerin oluşumunun ve sosyalleşmenin temelini atıldığı kritik dönemlere rast gelir. Ahlak davranışlarını içeren kültürün aktarımında da öncelikli aile, sonrada planlı bir şekilde eğitim kurumları, uzak ve yakın çevre gelir (Neslitürk, 2013).

Çocuklar, çevreyle etkileşimleri sonucunda toplumsal kuralları öğrenir ve bir sosyal kural anlayışı geliştirirler. Çocuklar toplumun kurallarını bilmezler. Paylaşmayı, yardımlaşmayı, işbirliği içinde çalışmayı, duygularını ve düşüncelerini içinde yaşadıkları kültürün uygun gördüğü biçimde ifade etmeyi sonradan öğrenirler. Toplu yaşamak ve topluma uyum sağlamak için bu davranışların öğrenilmesi gerekir. Çocuklar kavrama ve taklit yolu ile kültürün âdet ve değerlerini kazanırlar, yaşadıkları toplumdaki değer ve normları özümleyerek sosyalleşirler. Kültürel değerler ve normlar sosyalleşme süreci sonunda kazanılır. Ahlak değerlerinin kazanılması, çocuğun ruhsal gelişmesini, kişiliğinin oluşumunu ve bilişsel gelişimiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu nedenle kişiliğin temellerinin atıldığı ilk yedi yıl bu değerler benliğe yerleşirler, sonraki çağlarda da

pekişerek özümсенir (Çağdaş ve Seçer, 2002; Öztürk, 2011). Çocuklarda ahlaki kural anlayışı, sosyal kural anlayışından daha erken gelişmektedir (Gander ve Gardiner, 2015).

Çocuğa sosyal ve ahlâki kuralları ilk öğreten kişi anne veya anne yerine geçen kişidir. Çocuk, annesi aracılığı ile dünyayı kavramaya çalışır. Özellikle anne, uyulması gereken kurallarla ilgili olarak çocuğun yol göstericisi ve ona ışık tutan kişidir. Çocuğun annesiyle kuracağı ilişki, onun ömrü boyunca kuracağı insan ilişkilerinin temelini oluşturur (Özyürek ve Tezel Şahin, 2015). Aile bireyleri arasındaki yakın ve sıcak iletişim, çocukların psikolojik ve manevi yönden doyumu açısından önemlidir. Anne, baba ve diğer bireyler çocuğun rol modelleridir. Çocuğun vicdanı, anne baba ve diğer aile büyüklerinin kuralları ile şekillenmeye başlar. Bu nedenle aile iynin, doğrunun, fark edilmesi ve ortak bir yaşam süreci içerisinde öğrenilip içselleştirilmesinde en etkili kaynaktır. Çocuğun ailede öğrendiği pek çok ahlaki davranış, hayatının sonuna kadar ona rehberlik eder. Çocuk bu davranışları zaman içerisinde geliştirir ve değiştirir (Neslitürk, 2013). Aile duyguların uyandırılması ve uygulanması sürecinde ilk başlangıçtır. Çocuk farkında olmadan taklit eder, zamanla davranışları alışkanlık haline gelir. Çocuk sadece insanlarla değil, eşya ile olan ilişkilerinin esasını da ailede öğrenir. Cömertlik, cimrilik, düzenlilik, çekingenlik gibi alışkanlıkları genellikle ilk yıllarda başlar. Çocuğun davranışlarını model aldığı ve özdeşim kurduğu birey genellikle baba, teyze, ağabey gibi aileden biri olur. Ebeveyn ve yakın ailedekilerin disiplin anlayışları, aile tutumları, birbirleriyle iletişim şekilleri, saygı ve güven duygusu, çocuğun tüm davranışlarının içselleşmesine ortam hazırlar. İlgisiz, aşırı koruyucu, dengesiz-tutarsız, mükemmelliyetçi, aşırı baskıcı ya da serbest tutumlar çocukların ahlak davranışlarının temelini oluşturmaktadır (Aydın, 2013). Ebeveyn tutumları çocuğun ahlak gelişiminde önemli rol oynar. Sorumluluk almaktan sakınan ebeveynlerin çocuklarında umursamazlık, düşük empati, bencil ve saldırgan davranışla, yaramazlık görülmektedir (Neslitürk, 2014)

AHLAK GELİŞİMİNİ DESTEKLEMENE YÖNELİK ÖNERİLER

Çocukların ahlak gelişimlerinin desteklenmesinde eğitimcilerin önemli sorumlulukları vardır. Erken çocukluktan başlayarak ergenlik dönemi sonuna kadar öğretmenler ahlak davranışları bakımından rol modelidir. Bu nedenle eğitimcilerin dikkat etmeleri gereken konular ahlak ve kişilik gelişiminde önemli bir yer tutar:

*Eğitimde müfredat konuları, ahlaki gelişim aşamaları dikkate alınarak belirlenebilir. Bu çerçevede erken yıllardan itibaren müfredat ve yöntemler üzerinde çalışmalar yapılmalıdır.

*Çocukların ahlaki gelişimlerini ölçecek materyal ve yöntemler geliştirilmelidir.

*Ahlak ile ilgili kavramlar, özellikle soyut olan konular somutlaştırılarak çocukların gelişimsel özelliklerine göre anlaşılır hale getirilmesi, yaşanmış örnekler, kavram haritaları, dramatizasyon gibi interaktif öğretim yöntemleriyle zenginleştirilmeli, çocuğun günlük yaşamında kullanabileceği şekle getirilmesi ve ahlak eğitimi sürecinin daha çekici bir hale getirilmesi gerekir.

*Çocuklara sadece belirli bir davranış kalıbı ve anlayışını dayatmak yerine sorgulayan, düşünen ve başka ahlak yargılarını da araştıran bir birey olarak hayata hazırlanmasını sağlamak gerekir.

*Çocukların gelişimsel özelliklerine göre ahlaki yargılama becerilerinin gelişmesi için çocuk okulda, dünyada yaşanan somut problemler üzerinde tartışılacak ahlaki ikilemlerle ve problemlerle karşı karşıya getirilerek farkındalık yaratılmalıdır.

*Değerler eğitimi eğlenceli ve akılda kalıcı şekilde uygulanmalı, ders kitaplarıyla bütünleştirilerek ahlaki değerlerin kazandırılması sağlanmalıdır.

*Değerler eğitimi kapsamında seminer, konferans, gezi gibi etkinlikler yapılmalıdır. Ancak bu eğitim programlarının alanlarında uzman kişilerce verilmesine ve değerleri hayatlarında uygulayan örnek kişiler olmasına özen gösterilmelidir.

*Okul ortamında öğretmenler, tüm çocukların sınıf tartışmalarına katılmasını teşvik etmeli ve çocukların ahlaki yargılarını ve görüşlerini dinleme konusunda istekli olmalıdırlar.

*Eğitmenlerin ahlak gelişimine yönelik bilgileri, güncel uygulamaları ve alan yazını takip etmeleri gerekmektedir. Yapılan nitelikli uygulamaları takip ederek uygulamaya istekli olmaları önemlidir.

*Özellikle erken dönemden itibaren eğitim kurumlarında sınıf mevcutları azaltılarak nitelikli ahlak gelişimi için birebir eğitim verilmeli; uygun kaynak ve araç-gereç temini sağlanmalıdır.

Ahlak gelişiminin desteklenmesi için ebeveynler bazı konuları dikkate almalıdır:

*Anne-babanın ruhsal durumuna göre kurallar şekil değiştirmemelidir. Aksi takdirde çocuğun davranışları da tutarsızlık gösterir.

*Ahlak davranışlarını içeren kurallar açık net, tutarlı ve sürekli olmalıdır.

*Ceza; kesinlikle fiziksel şiddet, baskı, benlik algısını zedeleyici, bağırma şeklinde olmalıdır. Çocuğa yargılayan ve örseleyen ceza verildiğinde, çocuk kasıtlı olarak yine olumsuz davranış gösterebilir.

*Özellikle erken çocukluk döneminde çocuk, kendi dışındaki bireylerin duygularını anlayamaz. Bu dönemde somut olayları daha iyi değerlendirebilir ve soyut düşünmesi için zorlandığında bu duruma anlam veremez. Bu dönemde çocuğa; “yaptığın hatayı düşün” şeklindeki konuşmalar ya da düşünme zamanı verip çocuğu düşünmesi için zorlamak uygun değildir.

*Ahlaki gelişimi desteklemek için hikayelerden, filmlerden yararlanılabilir. İyi ile kötünün çarpışmasını ve sonunda iyinin kazandığını göstermek çocuk için “iyiliği”, “kötülüğü” somutlaştıracaktır. İyinin kazandığını görerek iyiliği öğrenmesi kolaylaşır. İyi ve güçlü masal kahramanlarıyla çocuklar kendilerini özdeşleştirir, model alma yoluyla öğrenir.

*Çocuklar yetişkinlerden duyduklarını ve gördüklerini öğrenirler. Dolayısıyla çocukların nasıl davranması isteniyorsa öyle davranmalı, iyi davranışlarını fark edip ödüllendirmeli ve onlara demokratik bir aile ortamı sunulmalıdır.

*Her yaşta farklı gelişim özellikleri vardır. Çocuğun yaşına göre gelişimsel özelliklerinin anne ve babalar tarafından bilinmesi önemlidir. Gelişimsel farklılıkları önemsemeyen ebeveynler, çocuğun bazı davranışlarını ahlaksızlık olarak değerlendirebilir.

*Çocuk, iyi bir ahlak eğitimi ancak iyi bir aile ortamında elde edebilir. Bu nedenle ebeveynlerin çocuklarıyla sağlıklı iletişiminden önce eşlerin birbirleriyle iletişiminin iyi olması gerekir.

*Çocuğun eğitimi ve özellikle ahlak eğitimi uzun ve zorlu bir süreçtir. Bu süreç doğumdan ölüme kadar sürer.

*Çocuğun davranışlarına sert tepki vermek, onun davranışlarının sınırlarını çizmek ve özgürlük alanını öğretmek anlamına gelir. Çocuğu tamamen özgür bırakmak, başkalarının haklarını elinden almayla sonuçlanabilir. Ceza ve disiplin birbirine karıştırılmamalıdır. Disiplin, kabul edilebilir nitelikteki davranışları belirleyen kuralların ve kontrollerin tümüdür. Ceza ise çocuğun uymadığı kuralların karşılığında ödediği bedeldir.

*Çocuğun ahlak davranışlarının gelişiminde aile bireylerinin birlikte hareket etmesi önemlidir. Davranış birlikteliği, eğitimde sonuç almanın ilk ve temel şartıdır.

*Çocukların ahlaki gelişimleri açısından iyi arkadaş edinmeleri de sağlanmalıdır. Özellikle ailesi yerine akrabalarının önemli olduğu ergenlik döneminde, arkadaş seçimi ahlak gelişimini etkiler (Ahmetoğlu, 2009; Çağdaş ve Seçer, 2002; Hökelekli, 2011; Köylü, 2006; MEGEP, 2013; Neslitürk, 2013; Temel ve Aksoy 2001).

SONUÇ

Ahlak gelişimi; toplumun tüm değerlerine olduğu gibi uyma değil, topluma etkin bir uyum sağlamak için çocuğun kendi değerler sistemini oluşturma sürecidir. Başarılı bir ahlaki gelişimin bireyin paylaşımına, yardımlaşmaya, özverili davranmaya, başkalarına karşı hoşgörülü olmaya ve toplumsal kurallara uymaya istekli olmasıyla ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Erken çocukluk döneminde çocukların bilişsel yapıları, kuralları ve ahlak kurallarını anlamak için yeterli olmadığından onlarla kuralları soyut semboller hâlinde sözcüklerle tartışmak yerine uygulayarak ve yaşayarak benimsetmek gerekir. Yardımseverlik yetişkinlerle birlikte uygulanabilir ya da bencilliğin sonuçları çocuğa görsellerle ve oyun yoluyla öğretilir. Böylece çocuğun, ahlak davranışının neden ve sonuçlarını anlayarak kazanması sağlanır. Olumlu ahlak davranışları geliştirilirken; çocukların yaş, gelişim ve hazır bulunuşluk düzeylerine uygun materyallerle desteklenebilir. Evde ve okulda sorumluluk verilebilir. Tüm bunların yanı sıra, farklı yaş gruplarına yönelik etkinliklerle ahlak davranışları geliştirilebilir.

Toplumsal yaşamın sağlıklı ilişkilerle yürütülebilmesi için erken yaştan itibaren çocuklar, topluma karşı sorumluluk taşıdıklarının bilincinde olmalıdır. Genel değişmez ilkeler, hak, haksızlık, doğru ve yanlış davranışlar gibi kavramlar çocuk tarafından özümsemeli ve çocuk kendi ilke ve doğrularını geliştirebilmelidir. Eğitimci ve ebeveynler ahlak gelişimine önem vermeli, her bireyin hak ve özgürlüklerini, adalet kavramını bildiği, sorumlu ve duyarlı toplum yaratmak için gayret gösterilmelidir.

Çocukların gelişimsel özelliklerine göre kavram ve kuramların değerlendirilmesine kaynak olması hedeflenerek hazırlanan bu bölümdeki bilgilerin, eğitimci ve ailelere çocuklarda ahlak gelişimiyle ilgili bilgilerinin niteliklerini artırma yolunda yeni açılımlar sağlayacağı, ahlak gelişimine ilişkin yeni çalışmalara katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmetoğlu, E. (2009). Ahlak Gelişimi. *Eğitim Psikolojisi*. Ed.: N. Aral ve T. Duman, (s. 185-204). İstanbul: Kriter Yayınları.
- Akbaş, O. (2008). Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
- Aktaş, K. (2014). Etik-Ahlâk İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 22-33.
- Aral, N., Baran, G., Bulut, Ş. ve Çimen, S. (2000). *Çocuk Gelişimi 2*. İstanbul: YA-Pa Yayınları.
- Aydın, M.Z. (2013). *Ailede Ahlak Eğitimi*. (6.Baskı). Ankara: Timaş Yayıncılık.
- Baran, G. (2011). Sosyal gelişim. *Çocuk Gelişimi*. Ed.: N. Aral ve T. Duman, (s. 205-228.) İstanbul: Kriter Yayınları.
- Becer, F. (2017). Durkheim Sosyolojisinde Ahlak ve Yansımaları. *Ulakbilge*, 5, 12(5), 813-826.
- Berk, L. (2013). *Child Development*. (Çev. B. Onur). Ankara: İmge Yayınevi.
- Clouse, B. (1992). Adolescent Moral Development and Sexuality. *Handbook of Youth Ministry Religious Education*. Ed.: D. Ratcliff ve J. A. Davies, Birmingham, Alabama: Press.
- Coles, R. ve Genevie, L. (1990). The Moral Life of America's School Children. *Teacher Magazine*, March vol, 43-49.
- Çağdaş, A. ve Seçer, Z (2002). *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çam, Z., Seydoğulları, S., Çavdar, D. ve Çök, F. (2012). Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 12 (2), 1211-1225.
- Çinemre, S. (2012). *Ahlak Eğitimi Bağlamında Kohlberg'in Ahlak Gelişim Teorisi ve Sorunları*. Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
- Derman, O. (2008). *Ergenlerde Psikososyal Gelişim*. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri. Adölesan Sağlığı II. Sempozyum Dizisi No: 63.s.19-21.
- Durdu, M. (2013). *Duyuşsal Davranış Eğitimi Programının Erinlik Dönemi Çocuklarının Sosyal Beceri Düzeylerine Etkisi*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Eren, S. (2007). Toplumsal Norm, Ahlâk ve Din. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XI/2, 289-316
- Fleming, J.S. (2005). *Piaget, Kohlberg, Gilligan and Others on Moral Development*. New Jersey. Glitter Publisher.
- Gander, M. ve Gardiner, H.W. (2015). *Child and Adolescent Development*. (Çev. B. Onur). Ankara: İmge Yayınevi.
- Gough, R. (2001). *Karakteriniz Kaderinizdir* (Çev. G. Sezgi). Ankara: Hyb Yayınları.
- Gümüş, E. (2015). *Kohlberg'in Ahlakî Gelişim Kuramına Göre Ortaokul Öğrencilerinin Ahlakî Gelişim Düzeyi İle Cinsiyet Rollerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Gündüz, T. (2000). Ergenlerde Ahlâk Gelişimi ve Cinsellik. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9 (9): 1-18.
- Güngör, E. (2000). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Gürel, R. (2014). Sosyal Pekleştiricilerin ve Model Davranışlarının, Çocukların Ahlakî Yargılarının Şekillenmesindeki Etkisi (Bandura Örneği). *Değerler Eğitimi Dergisi*. 12 (28), 101-119.
- Haggbloom, S. J., Warnick, R., Warnick, J. E., Jones, V. K., Yarbrough, G. L., Russell, T. M., et al., (2002). The 100 Most Eminent Psychologists of The 20th Century. *Review of General Psychology*, 6, 139-152.
- Hökelekli, H. (2011). *Ailede, Okulda ve Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Huitt, W. (2004). *Values. Educational Psychology Interactive*. Valdosta, GA: Valdosta State Universty. <http://www.edpsycinteractive.org/topics/affect/values.html>. Erişim: 02.11.2017
- İlbars, Z. (2009). *Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler*. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1029/12451.pdf>
- Karaca, N. (2002). Türk Aile Hayatına Genel Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(28), 238-149.
- Karakavak Çırak, G. (2006). *Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Yetenekleri ve Ahlakî Yargı Yetenekleri ile Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.
- Kaya, N. (2015). *Ortaokul Öğrencilerinin Yazılı Metinlerinde Ahlakî Gereçlendirmenin Kohlberg Ahlak Kuramına Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Mersin.
- Kenneth, D. (2013). *Moral Development*. The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology. New York: Wiley.
- Koç, M. (2004). Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2, 231-256.
- Koç, M., Çolak, T. S., Kocaman, O.ve Bayraktar, B., (2009). Kohlberg'in Ahlakî Gelişim Kuramına Göre Üniversite Öğretim Elemanları ve Öğrenciler Arasındaki Etkileşimin Ahlakî Düzeyi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 6(2), 757-772.

- opnina, H. (2013) An Exploratory Case Study of Dutch Children's Attitudes toward Consumption: Implications for Environmental Education, *The Journal of Environmental Education*, 44(2), 128-144.
- Köylü, M. (2006). *Küresel Ahlak Eğitimi*, İstanbul: DEM Yayınları.
- Kuyel, N. (2007). *The Relationship between Religious Rules and The Moral Judgments of More Religious and Less Religious Turkish Muslims*. Doctoral dissertation, The University of Texas, Austin.
- Lindzey, G., Thompson, R.F. ve Spring, B. (1989). *Developmental Psychology: Theory, Methods and Early Life*. Psychology, 16. Depart. Third. Ed. New York: Worth Publishers.
- Malti, T., Eisenberg, N., Kim, H. ve Buchmann, M. (2013) Developmental Trajectories of Sympathy, Moral Emotion Attributions, and Moral Reasoning: The Role of Parental Support, *Social Development*, 22 (4), 773–793.
- MEGEP (2013). *Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Ahlak Gelişimi*. Ankara: MEB Yayınları. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ahlak%20Gelişimi.pdf
- Neslitürk, S. (2013). *Anne Değerler Eğitimi Programının 5–6 Yaş Çocuklarının Sosyal Beceri Düzeyine Etkisi*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Neslitürk, S. (2014) Effects of Mother Attitude on The Values of Children of 6 Years Old, *International Journal of Academic Research Part B*, 6 (3), 95-100.
- Nucci, L. P. (2008). *Nice is not Enough: Facilitating Moral Development*. New York: Pearson.
- Oğuzkan, Ş. ve Oral, G. (1992). *Okulöncesi Eğitimi*. (4. Baskı). İstanbul: Oğul Matbaacılık.
- Oktay, A. (2000). *Yaşamın Sihirli Yılları: Okulöncesi Dönem*. (2. Baskı). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Özdemir, O., Güzel Özdemir, P., Kadak, M.T. ve Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik Gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 4(4), 566-589.
- Öztürk, N. (2011). 61-72 Aylık Çocuklar için Ahlakî Değer Yapısını Belirleme Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması (Ankara Örnekleme). Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Özyürek, A. ve Tezel Şahin, F. (2015). Anne-Çocuk İlişkinin ve Baba Tutumlarının Çocukların Ahlakî ve Sosyal Kural Anlayışları Üzerine Etkisi. *Eğitim ve Bilim*. 40 (177),161-174.
- Peterson, C.C.ve Siegal, M. (2002) Mindreading and Moral Awareness in Popular and Rejected Preschoolers, *British Journal of Developmental Psychology*. 20, 205–224.
- Rewell, L. ve Arthur, J. (2007). Character Education in Schools and The Education of Teachers. *Journal of Moral Education*, 36(1), 79-92.
- San -Bayhan, P. ve Artan, İ. (2004). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Schiller, R.A. (2008). The Relationship of Developmental Tasks to Life Satisfaction, Moral Reasoning, and Occupational Attainment. *Journal of Adult Development*. 5(4): 239–254
- Sheridan, S. M., Knoche, L. L., Edwards, C. P. ve Bovaird, J. A. (2010). Parent Engagement and School Readiness: Effects of The Getting Ready Intervention on Preschool Children's Social-Emotional Competencies, *Early Education and Development*, 21(1), 125-156.
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik*. (Çev. Ed. F. Çok). Ankara: İmge Kitabevi.
- Şen, S. (2008). Okulöncesi Dönem Çocuklarının Temel Özellikleri ve Gereksinimleri. *Okulöncesi Eğitime Giriş*. Ed.: G. Haktanır, (s.21-34). Ankara: Anı Yayıncılık.
- TDK (2015). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temel, F. ve Aksoy, A. B. (2001). *Ergen Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Thompson, M. (2011). Developing Moral Values in Children: Observations from A Preschool, *Ife Psychologia*, 19 (2), 394-411.
- Turiel, E. (2002). The Culture of Morality Social Development, Context, and Conflict. 7. Depart. Second. Ed. New York: Worth Publishers.
- Turiel, E. (2006). The Development of Morality. *Handbook of Child Psychology, Vol. 3, Social, Emotional, and Personality Development*. Ed.: N. Eisenberg, (s. 789-857). New York: Wiley.
- Türkçapar, M. ve Sargın, A.E. (2011). Bilişsel Davranışçı Psikoterapiler: Tarihçe ve Gelişim. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*. <https://www.ejmanager.com/mnstemps/77/77-1334216734.pdf>
- UNESCO (2002). *Learning to Be*. A Holistic and Integrated Approach to Values Education for Human Development. A UNESCO-Apnieve Sourcebook 2, Thailand.
- Yalçın, H. (2010). *Çocuk Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yazgan İnanç, B., Bilgin, M. ve Kılıç -Atıcı, M. (2007). *Gelişim Psikolojisi-Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Yeşiltaş, N.K. ve Kaymakçı, S. (2009). John Dewey'in Eğitim Anlayışı ve Sosyal Bilgiler Eğitime Yönelik Bazı Örnek Uygulamalar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sonbahar, 227-242
- Yeşilyaprak, B. (2017). *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

GÖRSEL KAYNAKLAR

- Resim 13.1. <https://www.biography.com/people/jean-piaget-9439915>
- Resim 13.2. <http://nursingcrib.com/wp-content/uploads/lawrence-kohlberg2.jpg>
- Resim 13.3. <https://www.biography.com/people/john-dewey-9273497>
- Resim13.4.<https://www.bostonglobe.com/ideas/2012/06/23/carol-gilligan/toGqkSSmZQC3v4KhFyQ5bK/story.html>
- Resim 13.5. www.halloffame.outreach.ou.edu/1997/havighur.html
- Resim 13.6. <https://www.amazon.com/Robert-Coles/e/B000APM210>
- Resim 13.7. <http://psychology.berkeley.edu/people/elliott-turiel>
- Resim 13.8a <https://www.thefamouspeople.com/profiles/albert-bandura-641.php>
- Resim 13.8b. https://www.easynotecards.com/notecard_set/19730
- Resim 13.8. <https://www.livescience.com/54723-sigmund-freud-biography.html>

İlgili Makama

Hedef Cs Basın Yayın Mühendislik ve Dan. Hizm. Tic. A.Ş. ticari unvanlı şirketimiz Ocak 2013 tarihinde kurulmuş olup yayınevi olarak faaliyetini ulusal devam ettirmektedir.

HEDEF CS BASIN YAYIN

Aşağı Öveçler Mah.

1329. Cad. Karabay Apt. No:7/1 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 433 23 63- (0312) 433 23 21

Fax: (0312) 482 23 21

E-mail: info@hedefcs.com.tr

www.hedefcs.com.tr

HEDEF CS BASIN YAYIN
MÜH. ve DAN. HİZ. TİC. A.Ş.
A.Öveçler Mah. 1329 Cad. Karabağ Apt. No: 7/1
Çankaya / ANKARA
Başkent V.D. 46 / 043 1990 Tic.Sic No: 350921
Mersis No: 3492238699347466